УКРАЇНСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ

До 100-річчя Холодноярської
та Медвинської республік

ВОЛЯ УКРАЇНИ АБО СМЕРТЬ

Повстанський рух в Україні у 1919–1923 роках

Над виданням працювали:
Тетяна Бойко
Зоя Бойченко
В'ячеслав Василенко
Богдан Галайко
Марина Гогуля
Сергій Горобець
Едуард Зуб
Лариса Лавренчук
Богдан Легоняк
Юрій Митрофаненко
Наталка Позняк-Хоменко
Володимир Тиліщак
Ігор Чорний

Дизайн: Ганна Беркутова

Використано матеріали:
Галузевого державного архіву Служби безпеки України
Історичного клубу «Холодний Яр»
Державного архіву Кіровоградської області
Російського державного архіву економіки
Олександрійського краєзнавчого музею
Краєзнавчого музею с. Медведівка, філії «Холодний Яр»
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»
Історичного музею Кам'янського державного
історико-культурного заповідника
Освітньої ініціативи «Медвин. Повстання»

Світлини з приватних колекцій:
Романа Коваля; Олександра Солодара; Зіни Шевченко;
Володимира Величка; Ірини Рибакової, Павла Наконечного

УКРАЇНА 1917 – 1921 РОКІВ: ПЕРЕРВАНЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Теперь, с завоеванием Украины и с укреплением Советской власти на Дону, наша сила крепнет. Мы говорим теперь, что источники хлеба и продовольствия, возможность получить топливо из Донецкого бассейна у нас есть… На Украине имеются громадные запасы, излишки хлеба, их трудно взять сразу — там до сих пор партизанщина.

Володимир Ленін, квітень 1919 р.

Українська революція, що розпочалася у березні 1917 року, стала переломним моментом вітчизняної історії. В процесі цієї революції сформувалася ідея державної незалежності, яка визначила подальший розвиток українського народу. Революція значно прискорила становлення української політичної нації, формування культурної еліти та економічно незалежного і національно свідомого селянства.

Із проголошенням Української Народної Республіки українці стали на шлях створення незалежної демократичної держави. Тоді ж, у листопаді 1917 року, владу в Росії, шляхом збройного перевороту, захопила найрадикальніша група популістів - більшовиків на чолі із Володимиром Леніним. Вони почали насаджувати «диктатуру пролетаріату», що фактично була диктатурою партії.

Михайло Грушевський, Голова Української Центральної Ради у 1917–1918 рр.

Павло Скоропадський, Гетьман Української Держави 1918 р.

Симон Петлюра, Головний Отаман Української Народної Республіки.

Четвертий універсал Центральної Ради 22 січня 1918 р., яким була проголошена незалежність Української Народної Республіки.

Л.Троцький про завдання більшовиків в Україні, березень 1920 р.

(Із доповіді на московській губернській конференції РКП(б), 25 березня 1920 р.)

«Что же касается деревенского кулака на Украине, то он для нас гораздо более опасен, чем русский кулак…»

«Нам необходимо на Украине провести колоссальную работу классового политического расслоения, классовой организации бедноты и подавления ее врага - кулачества. Только таким путем будет достигнуто полное сближение России и Украины».

«Теперь советский режим будет на Украине устанавливаться путем продвижения туда регулярных крепких войск…»

Акт злуки Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки 22 січня 1919 р. об'єднав українські землі в єдину державу.

Сотня Січових Стрільців. Київ, 1918 р.

Бійці китайського інтернаціонального батальйону Червоної армії. 1918 р.

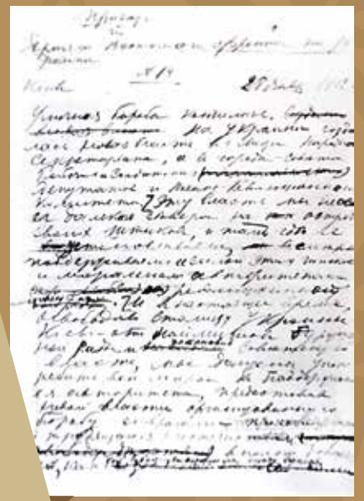

Наказ № 14 командуючого більшовицькими загонами М. Муравйова, 28 січня 1918 р. У наказі про захоплення влади у Києві наголошується: «Эту власть мы несем из далекого севера на остриях своих штыков и там где, ее устанавливаем, всемерно поддерживаем силой этих штыков и моральным авторитетом революционной социалистической армии».

Українська гривня, 1918 р.

Вже за місяць після захоплення влади, на початку грудня 1917 року, більшовики оголосили війну Україні. Розпочалося вторгнення більшовицьких військових сил з Росії в Україну. Україна розглядалася більшовиками як величезна ресурсна база, що має забезпечувати всім необхідним «диктатуру пролетаріату». Український хліб і вугілля, сіль і метал, які більшовики розглядали як необхідний ресурс для подальшої експансії, – одна з головних причин агресії проти Української Народної Республіки.

Чотири рази протягом 1918-1920 років вони, користуючись військовою перевагою, захоплювали Київ, але їх звідти вибивали війська армії УНР разом із союзниками. Утім, до кінця 1920 року, коли більшість підрозділів УНР опинилися на території Польщі в таборах для інтернованих, війська більшовицької Росії остаточно окупували більшу частину території України.

У 1919 році на захопленій території України більшовики розпочали втілення комуністичної ідеології. Цю політику пізніше назвали «воєнний комунізм». Вона передбачала націоналізацію промислового виробництва, згортання товарно-грошових відносин, заміну їх державним регулюванням, продовольчу диктатуру, трудову мобілізацію. Проте, ця перша спроба комунізму в Україні зазнала невдачі через масовий спротив селян.

Делегати III Всеукраїнського військового з'їзду на Софійській площі у Києві. Листопад 1917 р.

Жертви червоного терору. Херсон, 1919 р.

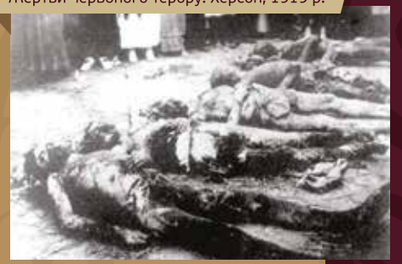

Голова Революційної військової ради РСФСР Лев Троцький приймає парад. Москва, 1921 р.

«Чужого не хочу, а свого не віддам». Українська поштова листівка, 1917 р.

Жертви Київської ЧК.

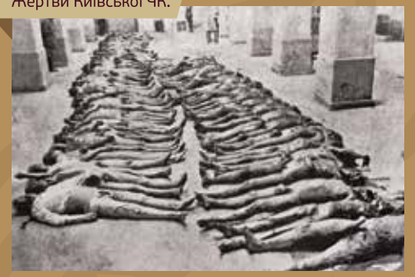

Остаточно більшість України більшовицька Росія окупувала до кінця 1920 року. Для утримання її в своєму силовому полі на українських землях розквартирувались кілька армій загальною чисельністю 1,2 млн. багнетів. Національний склад цих військ був такий: 85% — росіяни, 9% — українці, 6% — поляки, білоруси, євреї, німці та інші.

Проте українські селяни продовжували чинити опір. До середини 1920-их років спротив комуністичному режиму чинили українські селянсько-повстанські та партизанські загони, що станом на 1921 рік налічували більше 100 тисяч бійців.

Карта етнографічних українських земель із позначенням кордонів Української Держави П. Скоропадського, 1918 р.

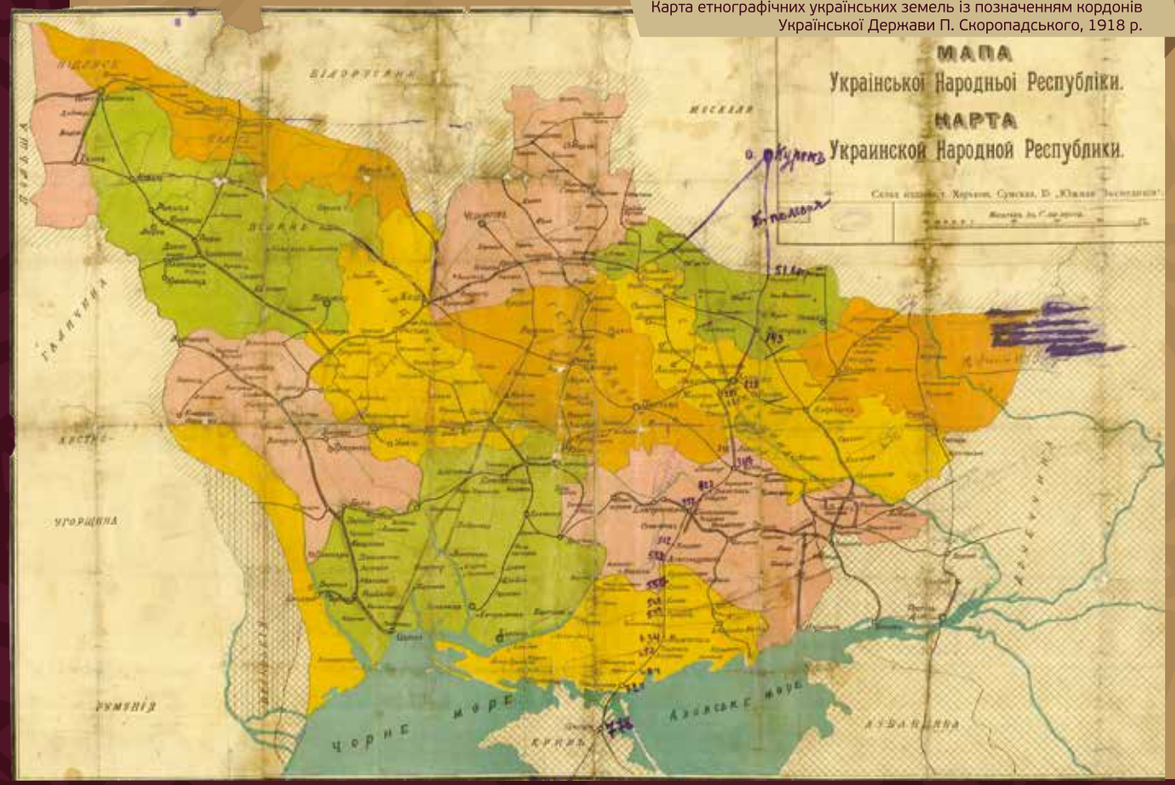

ПЕРШИЙ КОМУНІСТИЧНИЙ ШТУРМ

На початку 1919-го, з більшовицькою окупацією Україна стала ареною грандіозного експерименту. Того, що Володимир Ленін поіменує пізніше «воєнним комунізмом».

Насправді це була спроба швидкого переходу до держави-комуни з жорстко централізованим розподілом ресурсів. Подібну практику більшовики застосували з 1918 року в Росії: націоналізація промисловості, продовольча диктатура, ліквідація приватних банків і конфіскація вкладів, згортання товарно-грошових відносин, примусова трудова повинність.

В Україні до всього цього додалося ще й нещадне перекачування різноманітних ресурсів у ту ж Росію, знекровлену внаслідок необдуманих експериментів.

Принять немедленно решительные меры к сосредочению фуража и продовольствия в армейские склады г. Киева. Для этого действовать самым решительным образом за моей личной ответственностью, прибегая в нужном случае к вооруженной силе и аресту саботажников, как бы они не назывались. Овес, предназначенный для посевов, должен быть реквизирован наполовину. Не имеющий такого назначения – отбирать дочиста.

Із розпорядження очільника більшовицьких військ в Україні В.Антонова-Овсієнка, «заготівельній комісії» Київського округу, 25 березня 1919 р.

Інструкція продзагонам Народного комісаріату з питань продовольства.

Більшовицький лідер В.Ленін на мітингу, Москва, 1 травня 1919 р.

Продзагін відправляється в село, Росія, 1919 р.

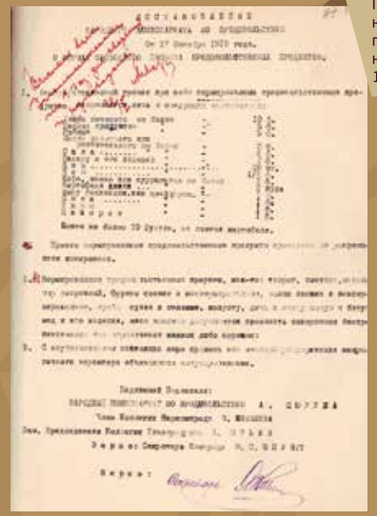

Постанова народного комісаріату з питань продовольства про норми провозу продуктів, 1919 р.

25 січня 1919 року маріонетковий більшовицький Тимчасовий робітничо-селянський уряд України оголосив про націоналізацію найважливіших галузей промисловості. У першу чергу, державними стали великі шахти, металургійні та машинобудівні заводи, цукрова промисловість. Замість приватних власників підприємства отримали призначених владою керівників.

У лютому того ж року розпочалася конфіскація акціонерних капіталів приватних банків. Тоді ж, під страхом покарання, змусили населення у семиденний термін віддати наявні коштовності, «для наповнення фонду Держбанку». Ціла низка заборон фактично задушила вільну торгівлю. А наприкінці 1920 року розпочалася підготовка до ліквідації грошового обігу.

У стосунках між більшовицькою владою і селянством головним нововведенням стало запровадження «продовольчої розкладки», – коли все зерно, крім необхідного мінімуму (посівний фонд, хліб для харчування членів сім'ї і фураж), селяни змушені були здавати державі за встановленими нею цінами. На практиці ж найчастіше забирали майже весь хліб без будь-якого відшкодування. По суті, продрозкладка була реквізицією. Величина продрозкладки визначалася лише потребами держави у продовольстві та її спроможністю його вилучити. Для реквізиції в Україну з Росії направляли спеціальні озброєні продовольчі загони (продзагони).

Демонстрація на підтримку червоного терору. Петербург, 1918 р.

Спроба втілити у життя абстрактні теорії комунізму мала сумні наслідки. Насильницьке вилучення хліба продзагонами призвело не лише до повстань, а й до зменшення посівної площі.

Припинення товарообміну між містом і селом поставило на межу виживання мешканців міст. Замість того, щоб працювати, робітники з міст тисячами подалися у села. Аби обміняти на харчі винесену зі своїх підприємств продукцію.

Наслідком заборони вільної торгівлі стало зростання цін, небачений розквіт «чорного ринку» і... нелюдська жорстокість більшовицьких каральних органів - «чрезвычаек». За кілька пар черевиків, схованих від державного обліку, їхній власник міг і життям заплатити.

Саме політика побудови комунізму в поєднанні із посухою спричинилась до голоду 1921–1923 років, що охопив Україну та південну Росію. До того ж більшовицька влада опинилась перед загрозою повного паралічу економіки і широкомасштабної війни із селянством.

Співробітники Київської ГубЧК, 1919 р.

Демонстрація на підтримку червоного терору. Петербург, 1918 р.

ПРИКАЗ № 13

Продовольственнаго Отдела Овручскаго Ревкома

Постановлением Советской власти хлебная монополия остается в силе. Все хлебные продукты составляют собственность Советской власти.

Поэтому все учреждения, предприятия, организации и частныя лица, имеющия более 20 фунтов хлебных продуктов 5 фунт. крупы и 5 фунт. сахару на душу обязаны в течении 24 часов с момента опубликования настоящаго приказа подать о том заявления в Овручский Продовольственный отдел для учета.

Заведыв. Продовольств. Отделом *Прилюк*

Члены Коллегии *Гр. Бонсей* / *Куренко*

Секретарь *Л. Лукинская*

30-го Мая 1919 года

Наказ Продовольчого відділу Овруцького більшовицького ревкому про облік продовольства у населення. 30 травня 1919 р.

Положення про преміювання членів продзагонів, що було підписане В.Леніним у 1919 р.

Табори – одне з найстрашніших породжень «воєнного комунізму».

Изъятие излишков у буржуазии.

СИМФЕРОПОЛЬ 5 II. Третьего февраля произведено изъятие излишков у буржуазии. Свыше 300 подвод с вещами были переданы в распоряжение Ссообеса. Отобранные вещи будут распределены между рабочими и беднейшим населением.

«Стенная газета УКРОСТА» за 8 лютого 1921 р.: грабунок прикривають обіцянками.

Опухлі з голоду діти з Гуляй Поле, Запоріжчина, 1922 р.

ПРИКАЗ № 20
Губернскаго Финансоваго Отдела.
О сдаче золота, серебра и дбугих драгоценностей.

Большовицька влада залазить у кишені харків'ян. Наказ Харківського губернського фінвідділу, лютий 1919 р.

Боєць продовольчого загону Павло Кисельов, майбутній начальник Одеського НКВД. Фото 1921 р.

Товари широкого вжитку розподілялися за картками.

РОЗГОРТАННЯ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ У 1919 – 1921 РОКАХ

«Повстанчий рух – це витвір народної думки та народної волі, це та оружна сила, що отримує мандат від самої людності на переведення в життя чи забезпечення її інтересів. В повстаннях проти окупантів народилася сучасна політична й національна свідомість українського народу.»

Генерал армії УНР Михайло Омелянович-Павленко

Реакцією на більшовицьку окупацію України та побудову комунізму став масовий селянський повстанський рух, який охопив всю Україну. У 1919 році на Київщині діяли загони під керівництвом Зеленого (Данила Терпила), Ілька Струка, Марка Шляхового, Дяківа, Клименка. На Поділлі з більшовизмом боролися повстанські загони Ананія Волинця, Якова Орла-Гальчевського, Якова Шепеля. На Чернігівщині активний спротив окупаційній владі чинили загони отамана Ангела. На Поліссі виник повстанський рух під проводом родини Соколовських. На Одещині вдало боровся з більшовиками отаман Семен Заболотний.

У травні 1919 року найбільшим антибільшовицьким повстанням був збройний виступ під проводом отамана Никифора Григор'єва та Юрка Тютюнника, що спалахнув у Центральній Україні. На Черкащині потужним повстанським центром стала Холодноярська організація, яку очолили брати Чучупаки.

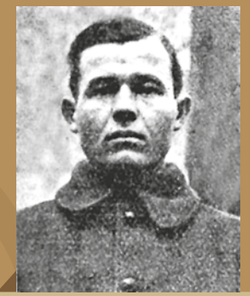

Ілько Струк (1869 – 1969) – отаман, очолював повстанців Київщини Чорнобильського повіту. Брав участь у Куренівському повстанні 1919 р.

Кость Пестушко (1898 – 1921) – отаман Кость Блакитний, у 1919 -1921 рр. очолював повстанські загони на Херсонщині та Катеринославщині. У травні 1920 р. створив Олександрійську повстанську повітову дивізію, яка встановлювала українську владу в Кривому Розі, Олександрії, Херсоні. У вересні 1920 р. був обраний отаманом Холодноярської бригади. Загинув у бою з більшовиками у травні 1921 р.

Леонтій Христовий (1898 – 1921) – один з лідерів антибільшовицького повстанського руху 1920 – 1921 рр. на Полтавщині, під час якого повстанцям вдалося захопити Гадяч. Загинув у 1921 р.

Данило Терпило (Зелений) (1886 – 1919) – отаман Зелений, діяв поблизу Трипілля та Переяслава на Київщині. Учасник Куренівського антибільшовицького повстання у квітні 1919 р. Улітку 1919 р. загони отамана Зеленого налічували до 30 тисяч бійців. Загинув у боях з білогвардійцями восени 1919 р. на Київщині (на фото: по центру).

Карта повстанського руху в Україні станом на червень 1921 р. (укладена Юрієм Юзичем та Андрієм Карбівничим за даними Повстансько-Партизанського Штабу та іншими історичними джерелами).

Улітку і восени 1919 року повстанці окрім «червоних» чинили спротив і «білим» окупантам – Збройним силам Південної Росії, котрі очолював генерал Антон Денікін.

Проти білогвардійських окупантів повстали мілітаризовані селянські республіки «Холодноярська», «Чигиринська», «Висунська», «Баштанська». Найбільшим центром повстанського руху став район Холодного Яру: навіть більшовики визнавали, що там «ніякої денікінської влади не було».

Існування «селянських республік» було своєрідною рисою повстанського руху в Україні в 1919 році. Учасник визвольних змагань Юрій Липа писав, що «села були як фортеці».

Одним із найефективніших повстанських рухів був оригінальний проєкт українського анархізму – «махновщина», який став взірцем «рухливого повстанства», що поєднувалося з ідеями «селянської республіки». Впродовж 1919–1920 років махновці контролювали Гуляйполе, Катеринослав, Олександрівськ, Бердянськ.

Операції українських повстанців Півдня України зруйнували білогвардійські тили, звільнили українське селянство від економічного та шовіністичного гніту «денікінців», зірвали їхній наступ, зруйнували ідею відновлення Новоросії та Малоросії на теренах України.

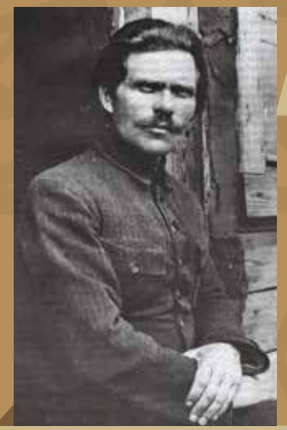

Нестор Махно (1888 – 1934) – командувач Революційної повстанської армії України у 1918 – 1921 рр.

Яків Гальчевський (1894–1943) – провідний діяч українського повстанського руху. З 1919 р. вів боротьбу із більшовиками на Поділлі. У 1921 р. створив Подільську повстанську групу, яка боролося з більшовицькою владою до 1925 р. Загинув у 1943 р. у бою з поляками на Галичині. Фото 1930-их рр.

Андрій Левченко (1895 – 1923) – отаман повстанців Полтавщини Очолив антибільшовицьке повстання у Кобеляцькому повіті в травні 1920 р., що охопило значну частину Полтавщини та призвело до ліквідації більшовицької влади. Вів боротьбу до 1922 р. Розстріляний у 1923 р.

Євген Петрович Ангел (1897 – дата смерті невідома) – повстанський отаман Чернігівщини та Київщини. У 1918 р. очолив «Курінь смерті». Учасник повстанського руху проти більшовиків та білогвардійців у 1919 р. Одним із перших розпочав боротьбу з підрозділами Збройних Сил Півдня Росії (на фото - внизу праворуч).

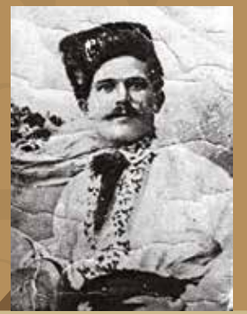

Семен Гризло (1887 – 1921) – отаман Звенигородського коша Вільного козацтва. Один із організаторів руху Вільного козацтва в Україні. Учасник антибільшовицького повстанського руху 1918 – 1921 рр. на Звенигородщині. Загинув у березні 1921 р. у бою з більшовиками.

Семен Заболотний (1894 – 1922) – отаман, очолював повстанські загони, що діяли на Вінниччині та Одещині до 1922 р. Оточений чекістами, змушений був здатись через погрози останніх розстріляти заручників. Страчений у 1922 р.

Бійці Подільської повстанської групи отамана Якова Гальчевського у Тернополі, 1922 р.

Революційна повстанська армія Н. Махна планує військову операцію, Старобільськ, 1920 р.

Свирид Коцур (1890 – подальша доля невідома) – організатор вільного козацького руху. Отаман Чигиринської республіки. Очільник повстанського руху на Чигиринщині проти білогвардійських військ. Підняв повстання проти більшовиків на початку 1920 р. Чигиринські отамани зі Свиридом Коцуром (праворуч).

У наступні роки вістря спротиву повстанці спрямували проти більшовиків. У 1920– 1921 роках в Україні розгорнувся потужний антибільшовицький рух.

У Центральній Україні успішно діяла Олександрійська (Степова) дивізія на чолі з Костем Пестушком (Блакитним). Найбільшими успіхами повстанців було захоплення Кривого Рогу, Олександрії, Херсону.

На Черкащині продовжували боротьбу повстанці Холодного Яру. Символом їхньої тривалої боротьби стали кілька повстанських ватажків на псевдо «Чорний Ворон».

У серпні 1920 року виник Чорноліський полк Пилипа Хмари.

На Чернігівщині у 1920 році діяло 58 антикомуністичних повстанських формувань. Українських повстанців підтримували навіть мешканці русифікованих сіл, які заявляли: «За Росію не підемо воювати, а за Україну підемо».

На Полтавщині діяло не менше 159 повстанських формувань. Впливовими були загони Леонтія Хрестового та Левченка.

На Харківщині у 1920-х роках діяло не менше 39 повстанських загонів. Лідерами повстанців Слобожанщини були отамани Савонов та Каменюка.

Боротьба проти більшовицької окупації на теренах України тривала до середини 1920-х років.

ПОВСТАНЦІ ТА УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

«Вдала й тісна бойова співпраця української армії з повстанчими відділами значно спричинилася до військових успіхів, тому яскраво зарисовується роля і вага і значення організованого повстанського руху як сприятливого чинника в нашій боротьбі.»

Генерал Дієвої армії УНР Микола Капустянський

Навесні 1918 року, в умовах війни з більшовиками, загони «Вільного козацтва» спільно з німецькими військами та регулярними частинами УНР взяли участь у звільненні України від більшовиків. Це був перший досвід успішної взаємодії повстанських загонів із регулярними збройними силами.

Улітку 1919 року для координації повстанського руху в Україні у війні з більшовиками уряд УНР створив Центральний Український Повстанський комітет (ЦУПКом). Повстанці відіграли велику роль під час успішного наступу об'єднаних українських армій на Київ у липні-серпні 1919 року. З регулярним військом вдало взаємодіяли отаманські загони під проводом Юрка Тютюнника, Дмитра Соколовського, Данила Терпила (Зеленого), Ангела, Ананія Волинця, Ілька Струка. Саме ця успішна співпраця між регулярним та повстанським військом посприяла звільненню Києва збройними силами УНР.

Михайло Омелянович-Павленко, генерал-полковник Армії УНР, командир української Армії в Першому Зимовому поході. 1920 р.

До населення України.

Наказ ч. 1.

По Повстанческим войскам Украинской Народньої Республіки.

Звернення Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюри та Начальника Партизансько-повстанського штабу Юрка Тютюнника «До населення України», березень 1921 р.

Українські старшини, учасники Першого Зимового походу.

Грамота УНР, якою нагороджували учасників Першого Зимового походу.

Начальник Партизансько-повстанського штабу, командир Волинської повстанської групи у Другому Зимовому поході генерал **Юрко Тютюнник**.

31 серпня 1919 року розгорівся збройний конфлікт між Збройними силами Півдня Росії Антона Денікіна та УНР. Українські повстанці розгорнули бойові дії проти білогвардійців уже на початку вересня: найактивнішими тут були загони отаманів Зеленого, Ангела, Струка, Соколовського.

На Черкащині проти білогвардійців активно боролися холодноярські повстанці та вояки отамана Свирида Коцура, яких підтримували отамани Туз та Цвітковський. Повстанці Герасима Нестеренка відбили в білогвардійців Єлисаветград.

20 вересня 1919 року керівництву УНР вдалося домовитися з Революційною Повстансько-Партизанською армією України (махновцями) про військовий союз проти денікінців. Наслідком цієї угоди стали військові операції на Східному Поділлі, коли за підтримки українського війська та місцевого селянства махновці завдали серйозної поразки білогвардійцям під Перегонівкою 27 вересня 1919 року.

На початку листопада 1919 року Симон Петлюра призначив отамана Андрія Гулого-Гуленка керівником повстанських загонів Херсонщини, Катеринославщини та південних повітів Київщини.

Під час Першого Зимового походу, що тривав з грудня 1919 року до травня 1920 року, армію УНР активно підтримували українські повстанці Центральної України та Холодного Яру. У лютому 1920 року отаман Андрій Гулий-Гуленко очолив Запорізьку дивізію. Активність повстанців допомогла армії УНР захопити Вознесенськ.

У той час і повстанці, і вояки регулярної армії активно використовували гасло: «Слава Україні!». У квітні 1920 року це вітання було офіційно запроваджено в українському війську.

У січні 1921 року для координації повстанського руху та підготовки Другого Зимового походу (Листопадового рейду) було створено Повстансько-партизанський штаб, який очолив Юрко Тютюнник.

Повстанці протягом всього періоду визвольних змагань 1917–1921 років активно підтримували українське військо і продовжили боротьбу з окупантами навіть після того, як регулярна армія відступила за Збруч.

Отаман **Андрій Гулий-Гуленко**, генерал-хорунжий Армії УНР, командир повстанців Херсонщини та Катеринославщини, командир Південної (Бессарабської) повстанської групи у Другому Зимовому поході.

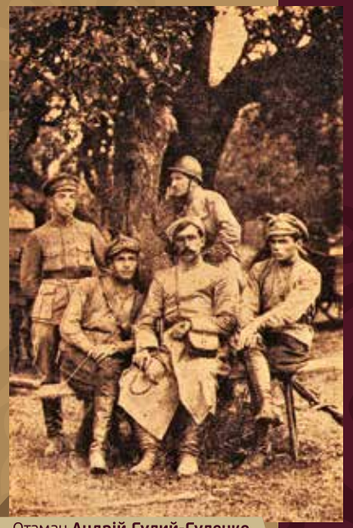

Отаман **Андрій Гулий-Гуленко** зі старшинами Корпусу Січових Стрільців.

Повстанці Чорного лісу в зимовому одязі, 1919 – 1920 рр.

Повстанці загону Пилипа Хмари. 1920 р.

Федір Артеменко, полковник армії УНР, повстанський отаман «Орлик», очолював повстанців на Київщині, 22 січня 1922 р. пораненим захоплений чекістами і через місяць, 26 лютого – страчений.

Копія Звернення повстанського отамана Київщини полковника Іллі Струка «До повстанців», 1920 р.

Схема Партизансько-повстанського штабу з організації повстанської мережі в підрадянській Україні (територію розділено на 5 повстанських груп і 22 повстанські райони), 1921 р.

Повстанці Центральної України, 1919 – 1920 рр.

ХОЛОДНИЙ ЯР – ОСЕРДЯ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

Бо в день радості над вами
Розпадеться кара.
І повіє огонь новий
З Холодного Яру.

Тарас Шевченко «Холодний Яр», 1845 р.

Холодний Яр –цілий пласт української історії в Центральній Україні, яка в'яже в одну цілість кілька поколінь борців за незалежність України.

Холодний Яр охоплює терени, що розташовані на межі сучасних Черкаської та Кіровоградської областей. В адміністративно-територіальному розрізі Холодний Яр – це 20 сіл та 12 хуторів на правому березі Дніпра на площі у 30 тис. гектарів, які розташовані на Холодноярському плоскогір'ї, оточеного Холодноярським лісом. Тут знаходиться п'ять ярів. За назвою найбільшого і найдовшого яру – Холодного – почали називати всю навколишню місцевість.

Мотронинський монастир на малюнку Тараса Шевченка.

Дуб Залізняка, пам'ятка природи, що овіяна історичними легендами.

Учасники з'їзду Вільного козацтва, Чигирин, 1917 р.

Поташий яр, в якому повстанці виробляли порох.

На цих теренах зароджувалося та розвинулося козацтво. За Куруківською угодою 1625 року між владою Речі Посполитої й українським козацтвом в Україні вперше було впроваджено полково-сотенний устрій та поширено козацькі вольності. Під час Української революції XVII ст. Чигирин та Суботів були столицею та резиденцією Гетьманщини.

У XVIIIст. тут вирували події Палііївщини, а згодом «сповита обставинами часу» виникла Коліївщина. У XIX ст. – початку XX ст. набули активності селянські революційні рухи з метою повернення селянам поміщицьких земель. А Тарас Шевченко, який неодноразово бував у цих місцях, пророкував, що ще «повіє огонь новий з Холодного Яру».

Холодний Яр та околиці на топографічній карті другої половини XIX ст.

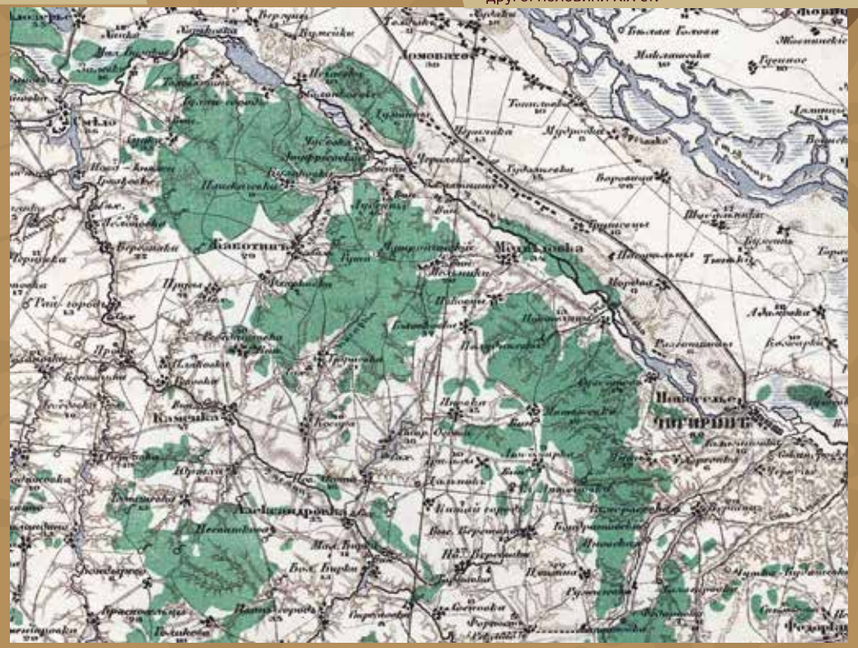

Цей край завжди був одним із повстанських центрів українського народу, що безумовно сформувало патріотичний світогляд його мешканців. А у XX ст. Холодний Яр став легендою. Ю. Горліс-Горський – військовий армії УНР, осавул Холодноярської бригади 1920 - 1921 років зазначив, що під впливом багатовікової боротьби «Холодний Яр перестав бути назвою лише одного з багатьох ярів, а стала назвою цілої місцевості всієї бойової організації. А у лавах повстанців можна було зустрічати полтавців, тавричан, херсонців, галичан, запорожців, українців з Кубані та Дону».

З початком Української революції, у 1917 році нащадки козаків і гайдамаків активно включились у творення Вільного козацтва, своєрідних добровільних сил самооборони на традиціях козацтва. У жовтні 1917 року у Чигирині відбувся з'їзд Вільного козацтва.

У наступні роки історія Холодноярської організації («республіки») – героїчна сторінка боротьби за незалежність України. Холодний Яр став потужним повстанським центром, створеним місцевим селянством для захисту своїх життєвих інтересів та підтримки УНР. В історії Української революції 1917 – 1921 років за цим краєм міцно закріпився термін «Холодноярська республіка».

Повстанці під дубом (ілюстрація до «Гайдамак» О. Сластіона).

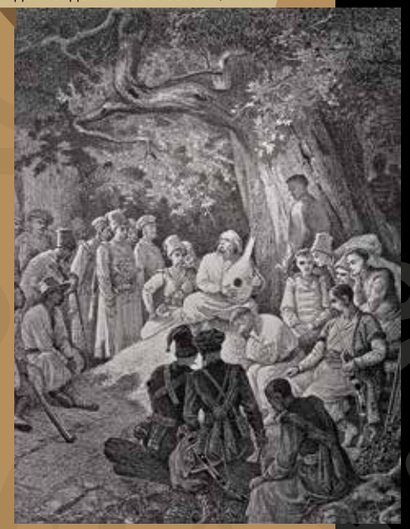

Пам'ятник **Максиму Залізняку**, керівнику гайдамацького повстання (1768 - 1769 рр.), відомого під назвою Коліївщина в с. Медведівка.

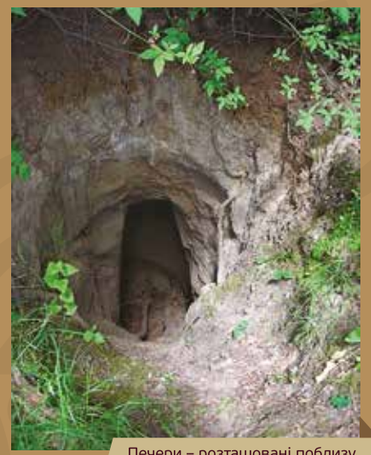

Печери – розташовані поблизу гайдамацького ставка.

Гайдамацький ставок – ставок біля Мотронинського монастиря, де освячували зброю.

Холодний Яр. Сучасне фото.

Пам'ятник героям Холодного Яру в с. Мельники.

ХОЛОДНОЯРСЬКА РЕСПУБЛІКА

Хто любить спокій, хто любить волю, хто любить свій рідний край, хай зараз же іде козаком до Холодного Яру, хай буде дійсно козаком. Хто має зброю, забирай її з собою, хто ж такої не має, але почуває себе здатним до козацтва, хай іде до нас. Гуртом скоріше здобудемо зброю. Знайте, брати, що Холодний Яр дійсно буде нашим оплотом і він одіб'ється од усіх ворогів!

Із звернення «Брати селяни і козаки» від 4 червня 1919 року, прийнятого від імені «інформаційного Бюро Штабу Загону Холодного Яру».

Уже у 1918 році Холодний Яр став одним із центрів повстанського руху. А на початку 1919 року у селах і хуторах навколо села Мельники та Мотронинського монастиря сформувалася своєрідна і потужна повстанська організація, яку чимало дослідників називають Холодноярською республікою.

Вона мала свої органи влади, військо, а також, що найважливіше, істотну підтримку місцевих мешканців. Холодноярці контактували з різноманітними проукраїнськими повстанськими загонами, які діяли в цьому районі. Провідною метою Холодноярської організації була боротьба за незалежність України.

За зізнанням одного із чекістів: «Через свою географічну місцевість та своєрідну романтику, зіткану з пережитків середньовіччя, Холодний Яр становив для радянської влади неприступну фортецю».

НАЧЕРК ПРОЕКТУ

Державного законоладу

„УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ РЕСПУБЛІКИ".

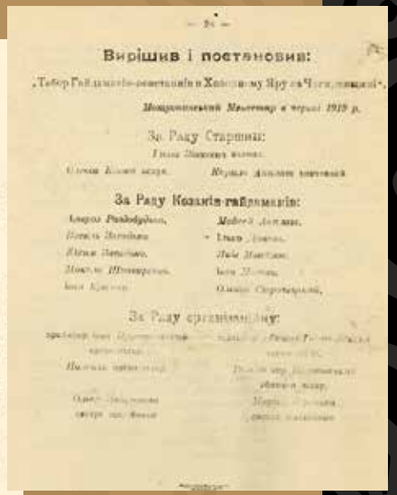

Вирішив і постановив:

За Раду Старших:

За Раду Козаків-гайдамаків:

За Раду організації:

Проєкт Конституції (державного законоладу) Української Трудової Республіки, схвалений гайдамаками-повстанцями Холодного Яру, червень, 1919 р.

Малюнок прапора Холодного Яру з журнального видання («Рік в Холодному Яру», лютий 1933 р.).

Гнат Зінкевич у червні 1919 р., як отаман Ради старшин Табору гайдамаків-повстанців у Холодному Яру на Чигиринщині затвердив «Начерк проекту Державного законоладу для Української Трудової Республіки». У 1920 р. захоплений у полон більшовиками і згодом страчений. Фото з кримінальної справи, 1920 р.

Юрій Городянин-Лісовський – старшина холодноярських повстанців, згодом під псевдонімом Юрій Горліс-Горський, уславив повстанців у романі «Холодний яр». Фото 1920 р.

Терени Холодноярської «республіки» охоплювали десятки сіл сучасних Черкащини та Кіровоградщини. Чітких кордонів «республіка» не могла мати – ситуація нерідко стрімко змінювалася. Проте на умовних кордонах «республіки» був надпис: «Володіння Холодного Яру. Проїзд чекістам суворо заборонено».

На початку 1919 року був сформований Курінь Гайдамаків Холодного Яру, який мав жовто-синій прапор із тризубом та надписом: «Хай живе вільна незалежна Укр.Нар.Республіка» та перефразованими рядками Івана Франка: «Ми поляжем, щоб славу, і волю, і честь, рідний краю, здобути тобі!». Курінь увійшов до складу Дієвої Армії УНР.

З літа 1919 року свої збройні сили холодноярські повстанці називали Полком гайдамаків Холодного Яру, а у 1920-му році – Холодноярською бригадою. Водночас повстанці Холодного яру вважали себе частиною військових сил Української Народної Республіки, намагались підтримувати зв'язки із Дієвою Армією УНР.

Прапором Холодноярської організації став чорний стяг з рядками Шевченка: «І повіє новий вогонь з Холодного Яру» та «Воля України або смерть!».

Авторитет Холодного Яру визнавали чимало отаманів від Київщини до Херсонщини.

Вища влада в Холодному Яру належала виборному отаману. Першим був Василь Чучупак. Отаман здійснював загальне керівництво військовими операціями, мав право оголошувати мобілізацію сіл. При військовій організації існував штаб, який з осені 1919 року очолив Петро Чучупак.

Практикувалося скликання ради, на якій обговорювалася тактика дій повстанців: участь у спільних військових акціях, які вимагали координації зусиль різних отаманських загонів чи участь у військових операціях далеко від своїх сіл (що завжди було болючим питанням для повстанців). Слід підкреслити, що далеко не завжди слово отамана під час подібних нарад було вирішальним. На таких широких радах обирали отаманів.

Листівка холодноярських повстанців, 1921 р.

Звернення до Українського народу Окружного повстанського комітету, ухвалене у Чигирині у вересні 1920 р.

БРАТИ СЕЛЯНЕ!

Вже три роки, як вся Україна вкоає в кривавих муках тяжкої боротьби, за своє власне самостійне життя. Український нарід скинувши царизм та панське ярмо, прагнув до утворення своєї держави, Народньої Республіки. Але на цьому шляху він зустрів великі перешкоди, а боку московського народу. Поодинокі від самих заможних чорносотенців монархістів і кінчаючи самими лівими соціалістами, як большовики комуністи, всі вони в самого початку революції і по цей час хотіли і хотять за всяку ціну знищити навіть саму ідею відродження Українського Народу. Коли Український Нарід хотів виявити свою волю через своїх представників в Установчих Зборах, то в той час московські большевики комуністи завзято поступали на Україну, і до Установчих Зборів обраних представників не допустили. Ті начальство, те безладдя і та цинкотня руйна, котру утворили у нас большовики, і викликали прихід на Україну німців, при допомозі котрих поміщиками була ровгнана Центральна Рада і утворена гетьманщина. В той момент, коли Україна переживала страшні часи, коли німецькі кишери та гетьманські шайки нещадно катували селянство та робітництво, а також гнили в тюрмах всю українську інтелігенцію, тоді большевики не йшли виводити український трудовий нарід з гетьманської неволі. Ні! в той час Ленін-та Троцький (Бронштейн) проклали до гетьмана на переговори Раковського та Мануїльського, котрі мали вкликати з гетьманом мирові договір.

А коли український нарід повстав одностайно на заклик Директорії та головного отамана Петлюри, і гетьманське та німецьке панування в одну мить було знесено, то большевики комуністи знов поступили на Україну зі своєю чрезвичайкою і зі своєю грабіжницькими Установами. Панування комуністів довели українське населення до повстання і вони тепер викликали прихід других грабіжників Денікінців. Денікін, котрий не українському населенню, нічим рабством з царем не чаві, та з ярмом на шиї, був також вигнаний за межі України українськими повстанцями. Коли нашими вже Україна була звільнена від денікінської ґадної орди, тоді непрохані гості комуністи знов щебільшою навалою поступили на Україну, набито виколоти українське населення від денікінщини. І от цей останній прихід комуністів вже по нас і поконому коштує стільки стало видно не вони виконують Україну і як вони за неї пожертвували. Комуністи обіцяли мир, а крім фронтової війни утворили ще й горожанську війну.

Вони ревеціали по два табори селянство, а також і робітництво. Вони обіцяли провести на Україну маєфактуру, газ, сіль, різні машини і т. п. їх але чи бачили- ви хоч москівський трьох кондовий лапоть привезений комуністами. Ні цього ніж ви не побачите, щоб вам необхідні речі привозили в московщини. На українське селянство комуністи накладають велику «разьорєску». Селяне давай хліб, сало, м'ясо, сливи, гриби, яйця, масло і багато инших продуктів і худоби. І куди це все відправляється і хто його поїдає? Ясно, що відправляється все це до москівщину і їдять його комісари, комуняки, чрезвичайщики та инші дармоїди, котрі робить не хочуть та й утворили для себе «комуну». І селяни, котрий день і ночі працює, аби прокормити свою сім'ю, котрий цілє літо гне спину та худне з голоду, вам николи нічого за працю, ні масла ні яиць. Ви при хлібі, бо сами, через дешевизну утворену комуністами нічого неможе дістати. Коли цієї «разьорєски» комуністи виполнять в України що нодало, деякі не були сплени всі відправлені в московщину. Туди виповнять вугілля, залізо, сіль, взуття, молотілки й инші господарські машини, корова й коні і навіть майже натроблене у скринях наших жінок і все це в москівщині розділяється комісарами, та добровольцам червоноармійцям. Виповнять також всі медикаменти і ваші хорі залишаються без всякої лікарської допомоги. За місць цього всього москалі на Україну присилають цілі потяги голодних агітаторів, цілі потяги комуністичної літератури, цілі мішки міщанців, та спекулянтів і безліч «карательних отрядів», для встановлення селянства.

По комуністичному виходить, що правда може бути лише тоді, коли українці своїм трудом будуть харчувати всіх московських, жидівських, латиських та китайських дармоїдів.

Комуністи мобілізують наших людей і відправляють їх без зброї аж до Сибіру і наші мобілізовані промушені кинуть свій рідний край в великій небезпеці і йти охищати Сибір для комуністів.

Багато наших мобілізованих побачили і зрозуміли для чого їх мобілізували і, за якийсь комуністичний рай їх посилають битися, попрощалися до дому. Перша мобілізація на Україні комуністи провалилась. Вони-мають кидає обіцяти другу мобілізацію, але можна впевнитись наперед сказати, що на другу--селяне своєї не підуть.

От же селяне! Ви бачили і пережили на своїй шкурі багато непрошених гостей чужинців: і гетьманців, і німців, і денікінців і комуністів. Всі вони лише багато обіцяли і нічого не дали. Настоїть найвищий час, коли кожен українець повинен зрозуміти, що ніхто инший і нічого нашому не принесе, а коли прийде, то то остаточне забере. Український селянин і робітник вижче лише тоді спокійно працювати і спокійно все те що він придбав, коли на Україні буде нечужа, А СВОЯ АРМІЯ і коли Україна буде САМОСТІЙНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ.

Селяне! Ваше щастя, ваша доля, в ваших руках, нема пресущого но дати чоє пізно, пресніте всі Зірва по всій Україні заборли повстання проти комуністів, разом з тим матеріялось організ в Холодном Яру. Тут зібрались вірні сини України-гайдамаки, котрі вібпались за дан чесного виконання заповіту великого пророка нашого Т. Шевченка. Отже хто почуває себе громадянином землі української той повинен без всяких вагань вступить в наші ради-нечевичи поки його комуністи заберуть проти нас, або поки ми будемо мобілізувати. Час дуже серьозний, легковість на кожен

Годі бути байдужим до справи. Байдужість і нерішучість нас губить. У чужинців поретунку шукати , нам чого, треба нужати свою рідну міцну як сокіл, дісциплінованої Української армії, то це єдине, що може спасти нас від нового окупантів.

ВСІ ДО ЗБРОЇ! ХАЙ ЖИВЕ ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ САМОСТІЙНА РЕСПУБЛІКА!

Вересень 1920 р. *Український Окружний Повстанський Комітет*

м. Чигирин.

Телеграма про загибель Василя Чучупака, надрукована у «Вістях» Київського губревкому 27 березня 1920 р.

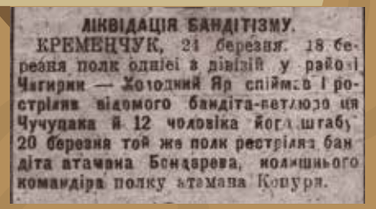

ЛІКВІДАЦІЯ БАНДІТІЗМУ.

КРЕМЕНЧУК, 21 березня. 18 березня полк однієї з дивізій у районі Чигирин — Холодний Яр спіймав і розстріляв відомого бандіта-ватажка Чучупака й 12 чоловіка його штабу. 20 березня той же полк розстріляв бандіта отамана Бондарева, колишнього командіра полку отамана Корнія.

Семен Чучупак – командир 2-ої сотні Першого куреня Холодноярської бригади (1920 р.), заступник голови Холодноярського окружного штабу (1921 р.). Двоюрідний брат Петра, Василя і Олекси Чучупаків. Піддався на «амністію» 1921 р.

На території Холодноярської організації існувала своєрідна гілка судової влади. У травні 1920 року холодноярці створили «організаційний суд, що мав ухвалювати смертні вироки членам організації за зраду в будь-якій формі».

Ще з кінця 1918 року в Холодному Яру діяв своєрідний координаційний орган влади – повстанком, який проводив агітаційну роботу. У структурі організації існувало інформаційне бюро, яке готувало звернення до населення у формі відозв (листівок).

У червні 1919 року члени Холодноярської організації навіть розробили власний варіант Конституції УНР під назвою «Начерк Проекту Державного законоладу для Української Трудової республіки». Його автором був правник Остап Копцюх (Галичанський).

Під час визвольних змагань 1917–1921 років серед холодноярців поширилося вітання: «Слава Україні!», у відповідь на яке мало лунати: «Україні слава!».

Іван Компанієць - сотник кінної сотні полку гайдамаків Холодного Яру. Загинув у 1920 р., похований на території Мотронинського монастиря.

ОТАМАНИ ТА ПОВСТАНЦІ ХОЛОДНОГО ЯРУ

Ідуть колони твердим кроком непереможених. Не лякають їх тюрми, ні кулі, ні голод, ні холод північних таборів. Полягли борці - воскресають в нових. Ідуть колони тернисто-кровавим шляхом - до ясної великої Мети. Дорогу вказують їм могили тих, що на прапорах мали: Воля - або смерть.

Юрій Горліс-Горський «Холодний Яр»

20-30-річні юнаки, які пройшли Першу світову війну. Освічені, військово вишколені й волелюбні українці. Такими були отамани Холодноярської «республіки».

Вихідці з селянських родин – вони мали великий авторитет серед своїх земляків. Селяни довіряли їм керувати антибільшовицьким повстанням й самі долучалися до боротьби.

Лише одна родина Чучупаків дала Холодному Яру трьох отаманів. Це були Олекса, Василь та Петро Чучупаки. Ще один їхній брат Дем'ян був козаком полку гайдамаків Холодного Яру. П'ятий – Орест – загинув 1915 року в горнилі Першої світової війни.

Першим головним отаманом Холодного Яру став ***Василь Чучупак***. До першої світової війни він учителював у рідному селі Мельники, під час війни був мобілізований і пройшов військову підготовку та отримав звання прапорщика. Саме як людину з військовим досвідом його й обрали отаманом повстанців восени 1918 року.

Василь Чучупак (1895 – 1920) – військовий і громадський діяч часів УНР, Головний отаман Холодного Яру. (1919 - поч. 1920 рр.).

Герасим Нестеренко-Орел (1890 – ?) - останній Головний отаман Холодного Яру, обраний на загальному з'їзді. Був законним представником УНР, тому ЧК прагнуло дискредитувати його серед повстанців.

Іван Петренко (? – 1921) – командир «Холодноярської бригади», голова Холодноярського окружного штабу, Головний отаман Холодного Яру (1921 р.).

Дмитро Корпан – отаман антикомуністичного партизанського загону імені отамана Чорноти, що діяв у Холодному Яру.

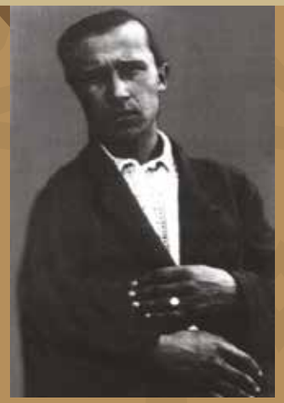

Петро Чучупак (1885 – 1920) - начальник штабу полку гайдамаків Холодного Яру.

Впродовж усього 1919 року Василь Чучупак вів боротьбу із окупантами: червоними, білими, а згодом знову із червоними. Під його керівництвом холодноярські повстанці здобули собі славу і авторитет. Загинув Василь Чучупак на початку 1920 року. Потрапивши в оточення більшовиків, він застрелився, аби не потрапити в полон.

Петро Чучупак, брат Василя, начальник штабу полку гайдамаків Холодного Яру в 1919–1920 роках. Навчався у Київській консерваторії. Як і Василь, в роки Першої Світової війни пройшов військову підготовку, отримав звання прапорщика і побував на фронті. У Холодному Яру у 1919 році очолив військовий штаб. Разом із братами брав участь у боях полку гайдамаків Холодного Яру. На початку 1920 року Петро Чучупак потрапив у полон і у квітні був убитий у застінках Смілянського або Черкаського ЧК.

Іван Деркач, на початку 1920-го був заступником Головного отамана Холодного Яру Василя Чучупака. Після його загибелі очолив Холодноярську республіку. Керував збройними силами холодноярців у весняно-осінній період 1920-го. На посаді Головного отамана у вересні 1920 року його замінив Кость Блакитний. Іван Деркач залишився командиром «Холодноярської бригади», у яку переріс полк гайдамаків. 25 вересня був важко поранений. Тож повноваження командира бригади було передано ***Івану Петренку***. Сам же Іван Деркач після того як у серпні 1921 року погодився на амністію, ймовірно був розстріляний наприкінці того ж року.

Іван Лютий-Лютенко (Гонта), сотник армії УНР, старшина 3-ї Запорозької дивізії. Повстанський отаман Холодного Яру 1919–1922 років. Організував у рідному селі місцеву самооборону для захисту від мародерів. Згодом приєднався до загону отамана Гризла. Взаємодіяв з отаманами Загороднім і Заболотним. Організовував наскоки на регулярні частини Червоної армії. Здійснив рейд на Херсонщину. Мав зв'язки з Державним центром УНР на еміграції.

з 1923 року – виїхав за кордон. Вів підприємницьку та меценатську діяльність. Під час Другої світової війни допомагав землякам – військовополоненим Червоної армії. Багато українців за його сприяння було звільнено з концтаборів. Був заарештований гестапо. Після звільнення підтримував українську церкву та культуру.

Герасим Нестеренко-Орел, сотник армії УНР, останній Головний отаман Холодного Яру, що був обраний на загальному з'їзді. 1921 року був спершу керівником Першої Холодноярської округи, згодом – командуючим військами Холодноярської округи.

Микола Кібець-Бондаренко (1896 – 1921) - отаман українських повстанців на території теперішнього Знам'янського району (Кропивниччина).

Панас (Охтанась) Келеберда (1888 - ?) - отаман Вереміївської козацької сотні.

Іван Лютий-Лютенко (Гонта) (1897 –1989) - отаман Холодного Яру 1919-1922 рр. Автор книги «Вогонь з холодного Яру» (1986 р.)

Іван Савченко-Нагірний - отаман Наддніпрянського партизанського загону.

Герасим Нестеренко мав під своїм керівництвом постійний відділ у 150 старшин і козаків. У час керівництва Нестеренка-Орла до Холодноярської організації, окрім його особистого загону, належали відділи Завгороднього, Чорного Ворона, Хмари, Ґонти, Іванова. Були налагоджені зв'язки також з отаманами Семеном Заболотним, Петром Дерещуком, Трохимом Голим. Він керував повстанськими осередками на Уманщині, Звенигородщині, Чигиринщині, Олександрійщині, Єлисаветградщині. Нестеренко-Орел керував Холодноярською організацією, принаймні, до квітня 1922 року. Восени 1922 року він зумів прорватись у Румунію, де мешкав до завершення Другої світової війни. У 1945 році був захоплений радянськими спецслужбами і запроторений до таборів, де, ймовірно, і загинув.

Іван Ворона - холодноярський повстанець.

Отаман Чорний Ворон – Ймовірно Платон Черненко. Найбільш імовірний прототип Чорного Ворона, образ якого використовується в художній літературі та кінематографі. Загалом відомо про п'ятьох холодноярських отаманів, які боролися під іменем Чорного Ворона.

ВІЙСЬКОВА БОРОТЬБА ХОЛОДНОГО ЯРУ

По інших місцях давно вже почалася радянська праця. Нові впливи відчувалися скрізь, а Холодний Яр був поза цим світом. Він стояв осторонь, старанно зберігаючи свою незалежність і протиставляючи себе радянській владі. Таким непохитним і невблаганним ворогом він був на протязі 1920 р. і мало не всього 1921 р.

Борис Козельський, уповноважений по боротьбі з бандитизмом Секретно-оперативного управління ВУЧК, ПП ГПУ по Правобережній Україні

Столицею Холодного Яру та резиденцією повстанців були село Мельники та Мотронинський монастир, який був добре укріпленим.

Холодноярські ліси, яри дозволяли повстанцям вдало боронити свої терени від ворогів. Проте оборонними операціями холодноярці не обмежувалися, здійснюючи напади на залізниці, цукрові заводи, великі міста.

Полк Гайдамаків Холодного Яру, (а згодом Холодноярська бригада) мав піхоту, кінноту, тачанки, кулеметні підрозділи та гармати, а також добре поставлену розвідку, що відзначали й вороги.

У квітні 1919 року холодноярці підняли антибільшовицьке повстання. Улітку вони підтримали антибільшовицький виступ отамана Матвія Григор'єва. У липні 1919 року до Холодного Яру привів свій загін один із старшин Григор'єва, осавул Війська Кубанського, Федір Уваров.

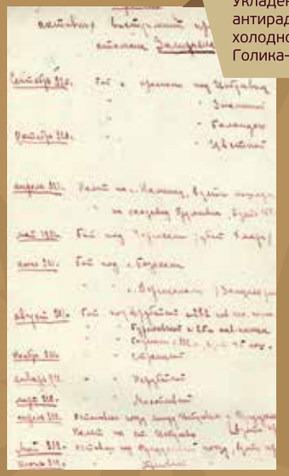

Укладений чекістами перелік антирадянських дій загону холодноярського отамана Мефодія Голика-Залізняка з вересня 1920 р.

Козаки полку гайдамаків Холодного Яру с. Мельники.

Федір Уваров (?- 1919 ?) - кубанець, учасник повстання Григор'єва, керував військовими діями повстанців у Холодному Яру улітку 1919 р.

Карта-схема діяльності Холодноярської повстанської організації 1918-1922 рр. Укладена Юрієм Ляшком на основі схеми наданої Юрієм Лютим-Лютенком (сином отамана Івана Гонти (Лютого-Лютенка) та за матеріалами ГДА СБУ й Історичного клубу Холодний Яр. Художник Олександр Деревко. Історичний музей Кам'янського державного історико-культурного заповідника.

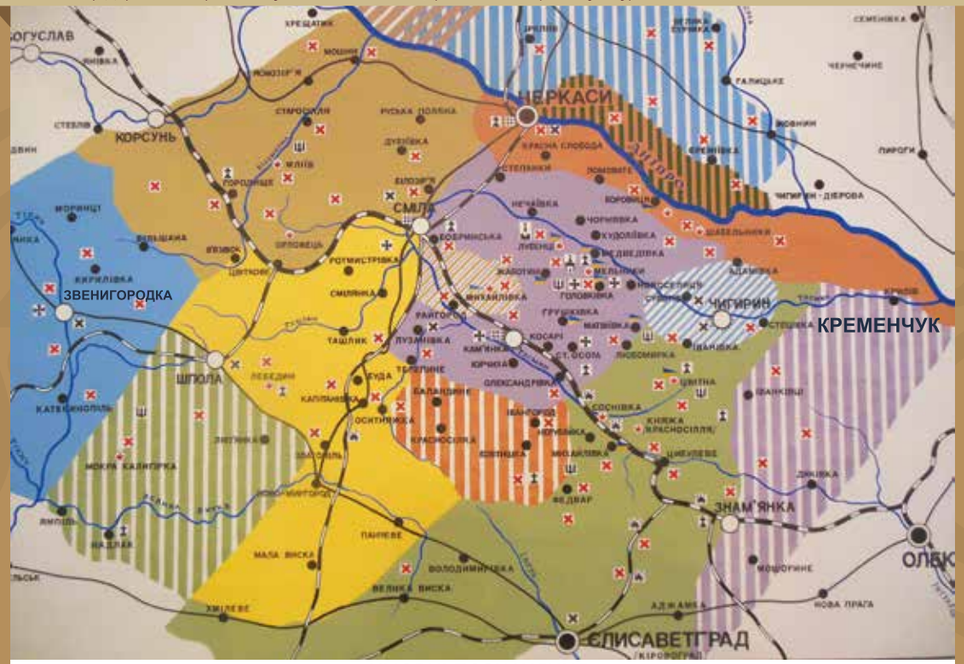

У наступні місяці холодноярці вели успішну боротьбу із Добровольчою Армією Півдня Росії. У середині грудня 1919 року вони спільно з іншими загонами вибили денікінців з Чигирина та Черкас. Узимку 1920 року холодноярці підтримують Дієву армію УНР у її Першому Зимовому поході.

У лютому 1920 року у більшовицьку засідку потрапляють Василь та Петро Чучупаки. Після загибелі Василя Чучупака, холодноярських повстанців очолив його заступник Іван Деркач.

У вересні 1920 року до Холодного Яру прибула Степова дивізія Костя Пестушка (Блакитного). Його 24 вересня 1920 року в селі Медведівці на нараді холодноярських отаманів було обрано Головним отаманом усіх повстанських загонів Холодного Яру і околиць. Тоді ж холодноярці спільно із іншими повстанськими загонами захоплюють Чигирин.

Найбільшим успіхом повстанців стало взяття Черкас. Холодноярцям разом із силами отаманів Чорного, Голого, Петренка вдалося вибити червоних із міста, щоправда на короткий час.

У 1921 році повстанці реорганізували свою структуру. Територія була поділена на дві округи. Першою керував Герасим Нестеренко-Орел, другою — Ларіон Загородній.

Карта Холодного Яру. Укладена Дмитром Вортманом.

Брати Степан, Свирид і Павло Коцури. Свирид Коцур, отаман Чигиринської «республіки», вів перемінні бої проти денікінців, Директорії. Піддавшись на більшовицькі гасла, здійснював напади на Холодний Яр.

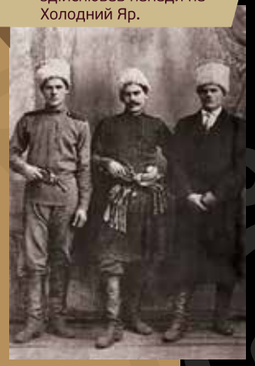

Штаб Степової дивізії. **Кость Блакитний** - головний отаман Холодного Яру, 1920 р. (крайній праворуч сидить).

3-7 жовтня 1917
в Чигирині відбувся Перший з'їзд Вільного Козацтва

початок 1918
створення загону охорони Мотронинського монастиря

кінець 1918
утворення повстанкому, обрання Василя Чучупака отаманом

квітень 1919
формування куреня гайдамаків Холодного Яру, початок антибільшовицького повстання

липень 1919
Федір Уваров стає командуючим з'єднаними силами Холодного Яру

липень – грудень 1919
боротьба проти денікінського режиму

листопад 1919
для організації повстанських загонів Холодний Яр посилив загін отамана Андрія Гулого-Гуленка

грудень 1919
звільнення повстанцями Черкас від денікінців

кінець грудня 1919 – початок січня 1920
більшовики окуповують Черкащину

12 лютого 1920
в с. Медведівка нарада командира Дієвої армії УНР Михайла Омеляновича-Павленка із повстанськими отаманами Холодного Яру

19 лютого 1920
на хуторі Кресельці загинув Василь Чучупак, його брат Петро був полонений більшовиками

квітень 1920
Іван Деркач стає отаманом Холодного Яру

24 вересня 1920
Кость Пестушко (Блакитний) стає отаманом Холодного Яру

вересень 1920
взяття повстанцями Чигирана та Черкас

червень 1921
поділ Холодноярської організації на дві округи. Герасим Нестеренко-Орел, останній Головний отаман Холодного Яру, обраний на загальному з'їзді

червень 1921 – липень 1921
блокада Холодного Яру частинами Червоної армії та чекістами

серпень 1921
складання зброї частиною повстанців на умовах амністії

вересень 1922
операція «Заповіт», захоплення у полон отаманів Ларіона Завгороднього, Мефодія Голика-Залізняка, Дениса Гупала

9 лютого 1923
повстання отаманів у Лук'янівській тюрмі

середина – 1920-их
останні повстанські загони у Холодному Яру

Прапор Полку гайдамаків Холодного Яру.

Червоноармійці, 1920 р.

Сидить 2-й праворуч, ймовірно, отаман **Чорний Ворон** (Іван Чорноусенко). Стоїть праворуч повстанець **Іван Селезень**

У 1921—1922 роках на території Холодного Яру та околицях продовжували активно діяти Чорноліський полк Пилипа Хмари, загони Дениса Гупала, Мефодія Голика-Залізняка, які серйозно турбували більшовиків. Повстанці, уникаючи відкритих боїв з регулярними частинами Червоної армії, несподівано нападали на окремі її підрозділи і міліцію, ліквідовували сільські і волосні виконкоми та комнезами і знищували їхні документи, особливо ті, що стосувалися збору продрозкладки.

За чекістськими даними, у липні 1921 року в Холодному Яру зосереджувалося 15 загонів загальною чисельністю до тисячі повстанців на чолі з окружним повстанським комітетом.

У липні 1921 року Холодний Яр уже був оточений щільним кільцем червоних військ: 25-ою стрілецькою дивізією, чекістами, міліцією і курсантами військових курсів.

У серпні 1921 року частина повстанців, виснажені боротьбою, блокадою частинами Червоної армії та спокушені помилуванням, піддалися на оголошену радянською владою амністію.

Проте далеко не усі. Спротив холодноярських повстанців тривав і надалі. Боротьбу проти більшовиків продовжували ті, що залишились - «залишенці».

У 1922 році чекісти розробляють і реалізовують операцію «Заповіт». Їм вдається обманом заманити деяких холодноярських отаманів у пастку в Звенигородці. Після операції «Заповіт» у 1922 році масштабна організована боротьба в Холодному Яру припинилася. Проте окремі загони, зокрема, Чорного Ворона (Іван Чорноусенко – прототип героя роману Василя Шкляра «Чорний Ворон»), продовжували боротьбу ще кілька років.

Зруйнована хата родини Чучупаків.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ПОВСТАНЦІВ ХОЛОДНОГО ЯРУ

Найсміливіші червоні частини здалека обминали Холодний Яр: боялися народних месників. У цих лісистих ярах були наші землянки, шалаші й кухні. Після кожної дальшої вдалої чи невдалої виправи ми верталися до Холодного Яру як додому, і тут їли, спали, зализували рани, охайлювалися та набиралися сил до нового рейду.

Іван Лютий-Лютенко «Вогонь з Холодного Яру»

Рушійною силою повстанського руху було місцеве селянство: «прекрасний матеріал, щоб формувати бандитські групи», як писали чекісти. Селяни поєднували ведення господарства зі збройною боротьбою з окупантами. Вони в будь-який момент були готовими дати відсіч ворогу.

Духовний центр тих країв Мотронинський монастир став центром Холодноярської республіки. Там розміщувався штаб, шпиталь, проводилися наради, дзвін Мотрониного монастиря був сигналом до мобілізації, який підтримували дзвони інших храмів, оголошуючи про мобілізацію та попереджаючи про небезпеку. Черниці були розвідницями та сестрами милосердя. Повстанці відновили козацький звичай освячення зброї: у 1920 році на Спаса такий обряд відбувся біля Гайдамацького ставу. Полеглих у боях холодноярців нерідко ховали на цвинтарі Мотронинського монастиря.

Базар у Чигирині на початку XX ст.

Осінь у Холодному Яру. Сучасне фото.

Парубки с. Мельники на початку XX ст.
У центрі Орест Чучупак

Застосовуючи тактику партизанської боротьби, повстанці утримували під своїм контролем майже всю сільську місцевість. Повстанці сформували ядро збройних сил довкола Холодного Яру. Курені полку гайдамаків Холодного Яру включали пішу, кінну і кулеметну сотню.

Для поповнення запасів повстанці захоплювали кулемети, рушниці, набої в міліції та караульних, перехоплювали підводи з продрозверсткою, псували залізницю, через яку курсували бронепотяги, панцерники та ешелони з кіннотою. Всі запаси переховували на прихованих «складах».

Умови повстанської боротьби з ворогами вимагали конспірації та проникнення в органи ЧК та міліції. Холодноярські розвідники влаштовувалися в органи міліції, щоб мати інформацію про каральні акції проти повстанців, отримання важливої інформації, підготовки нападів на міста та залізничні станції.

Були серед холодноярців й власні фінансисти, які знали, де існує попит на які купюри, оскільки одні населені пункти охоче брали царські грошові одиниці, інші – українські карбованці, а хтось – радянські гроші.

Записка від командира полку гайдамаків Холодного Яру Василя Чучупака від 6 грудня 1919 р. завідуючому Грушківським маєтком про видачу пшениці.

Звернення до селян холодноярського отамана Мефодія Голика-Залізняка.

Повстанці намагалися бережливо ставитися до лісу, тому рубати дерево для господарчих потреб можна було лише на визначених для того ділянках. За дерево, зрубане де-небудь, або ближче від хати, отаман Чучупака визначив кару: двадцять п'ять шомполів на голе тіло. І не було випадку, щоб хтось заборону порушив.

Наприкінці осені холодноярці починали готувати «зимові хати»: землянки-криївки для повстанців-залишенців. Залишати землянку з власної волі до весни їм було заборонено. Окремі землянки були передбачені для поранених та для коней.

Ганна Чучупак, дружина Петра. Київ, 1916 р.

Розпорядження Чигиринського повітового виконкому про здачу продподатку селянами, 1922 р.

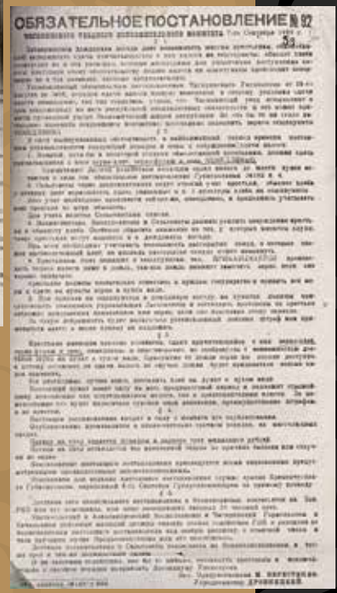

Лідія Чучупак, донька Петра та Ганни, с. Мельники, 1920-30 рр.

Подібні землянки мали й вояки Чорноліського полку поблизу Цвітної. Зимовий період повстанці намагалися не гаяти часу: отаман Пилип Хмара, наприклад, опанував грамоту, письмо й математику, «аби не відчувати незручностей перед своїми вояками, коли доводилося підписувати накази».

Повстанський рух у Холодному Яру комуністичною владою було придушено. Проте ще у 1960-70-х роках у структурі Черкаського КДБ продовжував діяти уповноважений по боротьбі з Холодним Яром. У його обов'язках входив контроль за недопущенням поширення інформації про антибільшовицьку боротьбу в Холодному Яру. Однак комуністичній владі так і не вдалося остаточно знищити пам'ять про повстанську боротьбу в Холодному Яру.

Банкнота отамана Пилипа Хмари.

Могила сотника Полку гайдамаків Холодного Яру Івана Компанійця у Мотронинському монастирі. Сучасне фото.

Вічність Холодного яру. Сучасне фото.

МЕДВИНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Населення Медвина, що стихійно підтримало повстання, зазнало надзвичайних жертв, але ніколи не було в нього каяття чи нарікання за цю акцію проти більшовиків. Тільки тепер селяни зрозуміли свою помилку: треба було не Медвин збройно боронити, а свою державу українську, і своїх синів віддавати в жертву не на полях бою за Медвин, а на загальних фронтах української армії на чолі із Симоном Петлюрою за Україну.

Дубинець І. Горить Медвин. Історично-мемуарний нарис.

Під час визвольних змагань жителі містечка Медвин Канівського повіту Київської губернії активно підтримали УНР та добровільні формування Вільного козацтва.

Влада в регіоні з 1918 по 1920 роки змінювалася 12 разів. Місцеве населення опиралося як створенню «комітетів бідноти», так і політиці денікінців.

Навесні 1919 року мешканці Медвина, Ісайок та сусідніх сіл підняли повстання проти організації більшовиками продзагонів та запровадження продрозверстки. Очолили його державний діяч УНР ***Григорій Пирхавка*** та колишній прапорщик ***Коломієць***. Повстанцям вдалося вигнати більшовиків та відновити українську владу у своїх селах та волосному центрі Богуславі, ліквідувавши при цьому 50 червоноармійців. Проте невдовзі Медвинське повстання було придушене інтернаціональним полком угорця Рудольфа Фекете.

Територія охоплення Медвинського антибільшовицького повстання.

Керівники Медвинського повстання. Зліва направо сидять і стоять: Іван Плаксун, Тимофій Хижняк, Омелько Радчук, Хома Сидоренко, Микита Сидоренко, Микола Василенко, сотник Дніпровий.

Дмитро Салата і Захар Миколенко. Медвинські бандуристи (учні Антона Митяя), розстріляні за участь у Медвинському повстанні, 1919 р.

Другий етап антибільшовицького повстання почався 19 серпня 1920 року після того як на сільських зборах делегація від комуністів оголосила про запровадження продрозгортки, мобілізації до Червоної армії та «боротьби з місцевою петлюрівщиною». Повстанський комітет Медвина обрав отаманом ***Хому Сидоренка (Лебедя)***, начальником штабу – ***Миколу Василенка***, а керівником пропаганди – кобзаря ***Антіна Митяя***.

«Медвинська республіка» майже місяць вела боротьбу з більшовиками, попри те, що зброї було обмаль (на 1000 добровольців — всього 300 рушниць і патронів). Для оборони була запроваджена система повстанської розвідки та оповіщення для негайної моблізації.

Для придушення повстання військовий нарком Лев Троцький скерував вояків Першої кінної армії Будьонного. 11вересня під час вирішального бою військові штурмували село майже добу, в результаті оточили і підпалили Медвин. Для переслідування повстанців у вересні до Медвина прибули чекісти.

Учасники Медвинського повстання. Захар Миколенко – крайній справа.

Родина Івана Дубини («Дубинець»), автора спогадів «Горить Медвин».

13 жовтня більшовики влаштували в Медвині каральну акцію, звинувативши селян у пограбуванні їхнього обозу. До волосної управи було зігнано біля 80 чоловіків віком від 18 до 30 років, яких увечері стратили біля урочища Ковтунів лісок.

З вересня 1920-го по 1922-й роки повстання перейшло у підпільну фазу, періодично здійснюючи напади на «червоних» у Лисянському, Звенигородському, Виноградському, Красилівському районах.

Повстанці сподівалися на підтримку армії УНР, однак вона на той час уже була в таборах інтернованих на території Польщі. Втративши надію на допомогу, зазнаючи репресій, отаман Хома Сидоренко (Лебідь), Микола Василенко та деякі інші козаки емігрують.

Новим лідером повстання стає Дмитро Цвітковський, проте наприкінці липня 1921 року, після розгрому загонами Котовського та важкого зимування в лісі, він із частиною бійців погоджується на амністію, яка закінчується для них розправою. Бандурист Антін Митяй гине у бою з більшовиками, пустивши кулю в скроню.

Виписка із акту про розстріл В. Заваденка, Ф. Василенка, З. Луценка, А. Ільченка, Я. Марушевського від 25 квітня 1938 р. о 23.00.

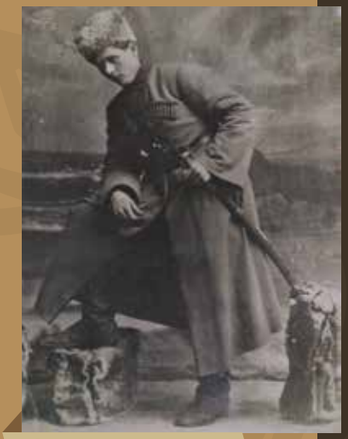

Захар Миколенко - учасник Медвинського повстання. Розстріляний 1938 р. Захоронений у Биківні.

Розсекречені документи зі справи Микити Плаксуна, учасника Медвинського антибільшовицького повстання, козака загону отамана Цвітковського. «Трійка» НКВД засудила його 17 квітня 1938 р. до розстрілу за те, що був «учасником повстанської організації» та за «контрреволюційну діяльність».

квітень 1919
початок Медвинського повстання під проводом Григорія Пирхавки і прапорщика Коломійця. Повстанці захопили Богуслав, ліквідували 50 червоноармійців, 40 осіб взяли в полон. Повстання було придушене, але опір медвинців не зламано

19-20 серпня 1920
захоплення медвинцями у полон і страта чотирьох комуністів, які приїхали впроваджувати «нові порядки», та оголошення нового повстання під керівництвом отамана Хоми Сидоренка (Лебедя)

9 вересня 1920
бої повстанців проти більшовиків, витіснення «червоних» із панівної висоти біля садка Хабні

10 серпня 1920
захоплення Медвина регулярною армією Будьонного, відступ повстанців до лісів та початок підпільної боротьби

10-12 серпня 1920
розправа будьонівців над мирним населенням

13 жовтня 1920
страта каральним загоном будьонівців біля 80-ти медвинських чоловіків 18-30 років

30 липня 1921
здача отамана Цвітковського та його козаків під совєтську амністію

до 1922
антибільшовицька діяльність повстанської групи отамана Левченка

1937-1938
репресії проти колишніх учасників Медвинського повстання. Пік розстрілів припадає на квітень-травень 1938 р.

13 жовтня 1941
перше вшанування страчених біля Ковтунового лісока медвинців в умовах нацистської окупації

1952
вихід друком у Нью-Йорку книжки спогадів Івана Дубинця про Медвинське повстання «Горить Медвин»

початок 1960-х
приїзд із США до Медвина Олександри Бражник і таємна передача медвинцям (очевидно, родині Дубин) книжки «Горить Медвин» Івана Дубинця

13 жовтня 1989
відновлення вшанування страчених будьонівцями біля Ковтунового лісока медвинців

20 серпня 2000
відкриття у центрі Медвина пам'ятного знаку до 80-ї річниці Медвинського повстання 1920 р.

Медвинське антибільшовицьке повстання протривало аж до початку 1922 року. Останнім його отаманом був Левченко, група котрого боролася з каральними загонами більшовиків.

Остаточно повстанські настрої зміг придушити тільки Голодомор. Більшість колишніх повстанців, які після амністії 1921 року лишилися живими, були ліквідовані у Києві під час Великого Терору 1938 року. Більшість захоронені у Биківнянському лісі.

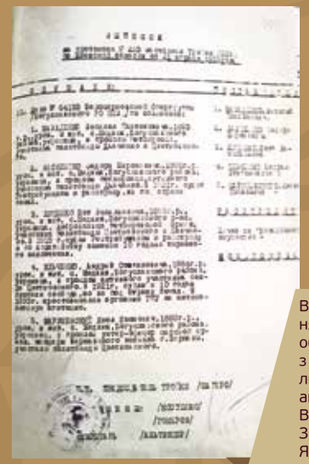

Виписка із протокола засідання трійки УНКВД по Київській області від 21 квітня 1938 р. з постановою розстріляти колишніх учасників Медвинського антибільшовицького повстання В. Заваденка, Ф. Василенка, З. Луценка, А. Ільченка, Я. Марушевського.

Родина Миколенків (Захар Миколенко, учасник Медвинського повстання - крайній справа).

Вояки більшовицької Першої кінної армії С.Будьонного. Саме будьнівці були кинуті на придушення Медвинського повстанням.

Січові Стрільці слухають кобзаря, Київ, 1918 р.

ОТАМАНИ І ПОВСТАНЦІ МЕДВИНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Славних Українських козаків, яких нараховувалось до тисячі чоловік, більшовицькі військові гарнізони, які були розташовані по містах Київської губерні, боялися як вогню. Вони не так боялися медвинського повстання, як боялися, щоб воно не розповсюдилося на всю Україну, а для цього і спішили його подавити.

Зі спогадів сотника Дніпра («Дніпрового»)
Медвинське повстання

У 1919–1922 роках розгортається Медвинське антибільшовицьке повстання. Організаторами повстання стають колишні військові армії УНР, члени місцевого товариства «Просвіта» та вчителі.

Антін Митяй (вуличне прізвисько – Петюх), кобзар, очолював пропагандистський відділ Медвинского антибільшовицького повстання та у штабі отамана Дмитра Цвітковського. Походив із бідної селянської родини, малим хлопцем осліп. Вчився грати на бандурі у Гната Хоткевича та Івана Кучеренка. У 1919 році виступав як пропагандист української ідеї серед війська УНР, їздив на бронепоїзді «Хортиця», а також із кінною батареєю Полку Чорних Запорожців. Навколо нього об'єдналися медвинські селяни, інтелігенція, козацтво та старшини. Хата Антона Митяя перетворилася на майстерню з виготовлення бандур та повстанський штаб «Медвинської республіки». За його сприяння діяло товариство «Просвіта», співочий і драматичний гуртки, існувала українська бібліотека Загинув у бою з більшовиками.

Бандура, яка ймовірно належала Антіну Митяю, зберігається в Музеї історії Богуславщини.

Антін Митяй (картина Олександра Нечитайла)

Антін Митяй (вуличне прізвисько — Петюх) (1886–1921) - сліпий кобзар, керівник пропагандистського відділу Медвинського повстання. Під час бойових дій одягався в однострій козака, чіпляв до пояса шаблюку і пістоля, перекидав через плече бандуру. Міг вправно їздити на коні, влучно (на звук) стріляти з рушниці та револьвера, досконало володів холодною зброєю.

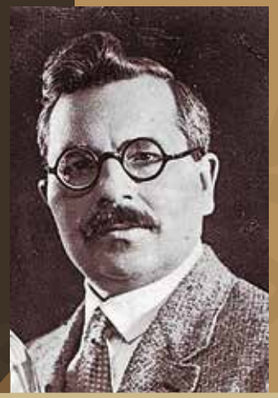

Григорій Пирхавка (1883–1937) - очільник Медвинського антибільшовицького повстання у 1919 р., юрист, урядовець УНР.

Хома Сидоренко (Лебідь) (1893 –1956) - отаман Медвинського антибільшовицького повстання, офіцер царської армії, учитель. (На фото Хома Сидоренко з дружиною). Перед переходом кордону Хома мусив залишити свого сина Миколу, який в дорозі обморозив ноги, у батьків. Більше їм зустрітися не довелося.

Микола Василенко (1891- 1975) - військовий діяч, старшина Вільного козацтва, начальник штабу Медвинського повстання. Взимку 1920–1921 рр. Микола Василенко з дружиною Антоніною, щойно народженою донькою Олею та братом Панасом за підробними документами перейшли Збруч і потрапили в Східну Галичину. Автор споминів «Мова про пережите». Фото: Париж, 1922 р.

Мусій Шуляк (1890 –1937) - отаман, матрос, учасник Медвинського антибільшовицького повстання. Організував повстанські загони з сіл Гута і Дмитренки. У 1937 р. розстріляний. Рідним прийшло повідомлення, що він помер 1943 р. в таборах. На фото Мусій Шуляк з сестрами.

Григорій Пирхавка, виходець із села Ісайки Канівського повіту, був делегатом Другого військового з'їзду в Києві, брав участь в антигетьманському повстанні. У квітні 1919 року разом із прапорщиком Коломійцем очолив Медвинське антибільшовицьке повстання. Взимку 1919–1920 років був помічником Київського губернського комісара УНР, по тому – заступником міністра внутрішніх справ УНР. Емігрував у Польщу, потім Прагу. У 1928 році повернувся в Харків, де працював юристом. У 1933-му засуджений «трійкою» як «чеський агент» до 10 років позбавлення волі. У 1937 році звинувачений в антирадянській агітації і пропаганді, розстріляний.

Хома Сидоренко (Лебідь). Очолив Медвинське повстання у серпні 1920 року, після того, як більшовики запровадили мобілізацію молоді на «колчаківський фронт», нереальні розміри продподатку та боротьбу з «петлюрівщиною» в селі. Медвинці тримали оборону села майже місяць, доки на допомогу більшовикам не підійшли частини регулярної армії. У 1921 році емігрував до Польщі, потім Франції. Все життя мав паспорт для осіб без громадянства («паспорт Нансена»), щоб не вписали йому російську національність.

Микола Василенко, у 1920 році очолив Штаб Медвинського повстання. Пізніше в загоні отамана Дмитра Цвітковського відповідав за постачання. Після розгрому повстанців емігрував до Польщі. Проживав у Франції (там донині в музеї Петлюри зберігається його паспорт із тризубом), Аргентині, Венесуелі та США.

Дмитро Цвітковський (Квітковський), закінчив духовну семінарію та Єлисаветградську кавалерійську школу. Поручник російської армії, командував кінним полком Армії УНР, брав участь у Першому зимовому поході. З 1920 року мав тісні зв'язки із загонами Холодного Яру. Наприкінці вересня 1920 року очолив Медвинське повстання. Значною мірою завдяки Цвітковському в 1920 році було зірвано більшовицьку мобілізацію в Звенигородському повіті. Повстанські загони були розбиті більшовицькою дивізією Котовського, а решта загону з отаманом відійшли в ліс. Піддався на оголошену ЧК в 1921 році «амністію», але був арештований. Перебував в ув'язненні у Харкові на Холодній горі. Розстріляний після показового судового процесу 1923 року в Умані.

Платон Слуцький, ад'ютант отамана Цвітковського. Навчався в духовній семінарії, був актором української трупи Садовського в Києві. Учасник Першої світової війни, у 1919 році служив квартирмейстером у Січових Стрільців (армії УНР). Потім перейшов на бік більшовиків, був командиром зведеного загону із боротьби з бандитизмом, працював «агентом з розверстки» у Медвині. Однак, після вбивства більшовиками батька-священника, перейшов на бік повстанців. Разом з отаманом вийшов з лісу на «амністію» і був схоплений. Очевидно, розстріляний у 1923 році.

Зот Луценко (1896–1938) – учасник Медвинського антибільшовицького повстання у складі загону отамана Дмитра Цвітковського, а потім – у групі отамана Левченка. В 1923 р. засуджений до розстрілу, який змінили на 10 років ув'язнення. 1937 р. його арештували вдруге і розстріляли (на фото - посередині стоїть).

Анкета «добровільної амністії» Платона Слуцького, 1921 р.

Іван Дубина («Дубинець») (1903 – 1954) - автор книги спогадів «Горить Медвин» (1952 р., Нью-Йорк, США).
Лука Дубина (1898– 1938) - розстріляний, за рішенням «трійки» УНКВД Київської області. Похований у Биківні.

Микола Слуцький – учасник Медвинського повстання (3-й зліва) з батьком, матір'ю, сестрою (справа). Біля 1920 р.

Микола Слуцький, рідний брат Платона, учасник Медвинського повстання. Після амністії переїхав до Києва, співав у хоровій капелі «Думка», одружився з оперною співачкою Зоєю Гайдай. Переїхав до Москви, де був прийнятий до оперної студії Костянтина Станіславського. Змінив прізвище на Платонов. Пережив Великий терор.

Хата Захара Миколенка.

Захар Миколенко (1893–1938) - кобзар, учень кобзаря Антіна Митяя, вчитель, учасник Медвинського антибільшовицького повстання. У 1938 р. «трійкою» при УНКВД по Київській області засуджений до розстрілу. Місце поховання – Биківня.

Батьки Захара Миколенка.

ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР ПРОТИ ПОВСТАНЦІВ

Красный террор необходим. Это вынужденное действие к самозащите. И плох тот коммунист и тот советский деятель, который на это не способен, который этого не понимает.

Мартин Лаціс, голова Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУЧК), травень 1919 р.

Більшовицький режим у боротьбі із повстанцями завжди опирався на терор і військову силу. «Червоний терор» став офіційною політикою більшовиків ще у 1918 році.

Для переслідування невдоволених «диктатурою пролетаріату» була створена Всеросійська і місцеві надзвичайні комісії (російською – чрезвычайные коммисии, або ж ЧК). З окупацією більшовиками України тут також створювалися місцеві чекістські органи, які розгортали терор проти повстанців. У 1920–1921 роках головною організацією чекістів було Центральне управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і злочинами на посадах (Цупнадком).

Військовий частина по боротьбі з «бандитизмом», Катеринославська губернія, 1920 р.

Військовий підрозділ по боротьбі з «бандитизмом» 1-ї Кінної армії, 1920 р.

Мандат на арешти , що видавався уповноваженим на боротьбу з бандитизмом, 1922 р.

В Україні більшовики організовують спеціальні каральні чекістські військові формування. 15 січня 1919 року було створено Особливий корпус військ ЧК, а в губерніях — батальйони ЧК. Також для придушення опору українського селянства залучались підрозділи Червоної Армії. У квітні 1919 року був заснований Внутрішній фронт для придушення селянських виступів, у якому діяли інтернаціональні підрозділи, сформовані з представників Китаю та інших країн.

20 квітня 1920 року Раднарком УРСР ухвалив «Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом та куркульськими повстаннями». Основний наголос робився на посиленні репресій за протидію владі та підтримку повсталих. У місцевостях, охоплених повстанським рухом, вводився інститут заручників та кругова порука населення за будь-яке заворушення, а тим більше – виступ проти радянської влади. У випадках «відверто виявленої ворожості населення, відмові у видачі повсталих» кара передбачалась дуже суворою, аж до повного знищення села. Щоб запобігти переходу селян до повстанців, передбачались арешти усього дорослого чоловічого населення цілих місцевостей.

Загін одеських комуністів відправляється на боротьбу з «бандитизмом», 1920 р.

Штаб загону по боротьбі з «бандитизмом в Україні, 1920 р.

Масове захоплення і розстріли заручників стали повсякденністю. У серпні 1920 року наказом Цупнадкому був створений інститут п'яти- і десятихатників. У селах визначалися господарства, кожне п'яте чи десяте, котрі своїм майном, власним життям та життям своєї родини мали відповідати за «порядок» у селі.

У грудні 1920 року Володимир Ленін підписав таємну постанову про надзвичайні заходи щодо ліквідації «політичного бандитизму на Україні». Цим актом більшовики оголошували відкриту війну повсталому селянству.

На боротьбу з повстанським рухом більшовицький режим кинув дві третини регулярних частин армії. З повстанськими загонами в Україні воювали найбільш боєздатні підрозділи Червоної Армії. Крім того для придушення антибільшовицьких повстань створювали і спеціальні частини, так звані «загони для боротьби з бандитизмом». Їхня чисельність в середині 1920 року сягала 50 тисяч бійців, посилених кіннотою, кулеметами і навіть літаками.

Загін Валківської ЧК по боротьбі з «бандитизмом». Харківщина, 1920-1921 рр.

Кавалерійська бригада Г. Котовського, 1920 р.

Інструкція про заручників, затверджена головою Раднаркому України Х. Раковським, квітень 1921 р.

Протокол військової наради по Лохвицькому повіту про боротьбу з повстанством та розстріл заручників.

Попри величезну перевагу, більшовики не могли подолати повстанський рух в Україні. На кінець 1920 року повстанці тримали під своїм контролем практично всю сільську місцевість. Повстанський спротив разом із катастрофічною економічною ситуацією змусив більшовицький режим відступити. У 1921 році припиняється насадження політики «воєнного комунізму». Режим переходить до Нової економічної політики (НЕП). Також розпочинаються поступки і у національно-культурній сфері, відомі під назвою політики українізації.

Ці поступки не зупинили повністю повстанського руху. Окремі загони, попри всі репресії й голод, що охопив значну частину України, продовжували боротьбу до середини 1920-их років.

Протокол засідання постійної наради по боротьбі з бандитизмом при Раді народних комісарів УСРР, 8 листопада 1921 р.

Протокол наради про боротьбу проти повстанських загонів, які діяли на півночі Сумщини, грудень 1919 р.

ОПОВЩЕНИЕ

постоянного совещания по борьбе с бандитизмом при Лебединском Укисполкоме.

Председатель Лебединского постоянного совещания, Председатель Укисполкома В. КУНЕТОВ.

Секретарь БУРКОВСКИЙ.

Оголошення наради при Лебединському волвиконкомі про відповідальність населення за дії повстанців, 1921 р.

Рапорт керівника Лохвицької повітової міліції про розстріл жителів повіту, 1921 р.

ОСТАННІЙ ПОДВИГ ОТАМАНІВ

Прощайте ви, рідні села,
Прощайте, степи, луги і ліса,
Прощай же і ти, батьку Дніпро,
Прощай же і ти, кохана,
Не плач і не плачте ніхто,
Прощайте і Ви, добродійці,
Найкращого Вам життя.
Ви любіть рідну Вкраїну
І вмріть, як я ось умру.

Із вірша, написаного отаманом Мефодієм Голиком-Залізняком у Лук'янівській в'язниці

У 1922 році чекісти змогли провести операцію з ліквідації керівників холодноярських повстанців. Діяли вони через власних агентів, що видавали себе за посланців від керівництва УНР і прикривались іменами сотника Завірюхи та полковника Гамалія. Агенти змогли увійти в довіру до повстанських отаманів. У вересні 1922 року, нібито з метою підготовки повстання, агенти організовують нараду повстанських отаманів у Звенигородці на Черкащині. Деякі з отаманів відгукнулися на запрошення взяти участь у цій нараді. Таким чином 28 вересня 1922 року в пастку потрапили отамани Ларіон Загородній, Денис Гупало, Мефодій Голик-Залізняк та їхні охоронці.

Слідство тривало кілька місяців. Захоплених повстанців утримували у Києві в Лук'янівській в'язниці. На початку 1923 року у цій тюрмі чекісти тримали 42 повстанських отаманів та козаків Холодного Яру, Чорного лісу, інших учасників українського визвольного руху.

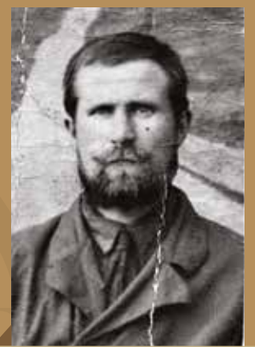

Ларіон Загородній (1897 – 1922) – отаман загону, що діяв на теренах Центральної України 1919 по 1922 рр. У 1921 – 1922 рр. був керівником 2 Холодноярської округи. Учасник повстання 1923 р. у Лук'янівській в'язниці. Реабілітований у 2016 р.

Титульний аркуш чекістської справи на Ларіона Загороднього, що була заведена після захоплення у полон у 1922 р.

АРХИВ №

РЕГИСТРАЦИОННО-СТАТИСТИЧЕСКАЯ ГРУППА

ДЕЛО

(регистрационная группа) №

Лук'янівська в'язниця. Фото початку XX ст.

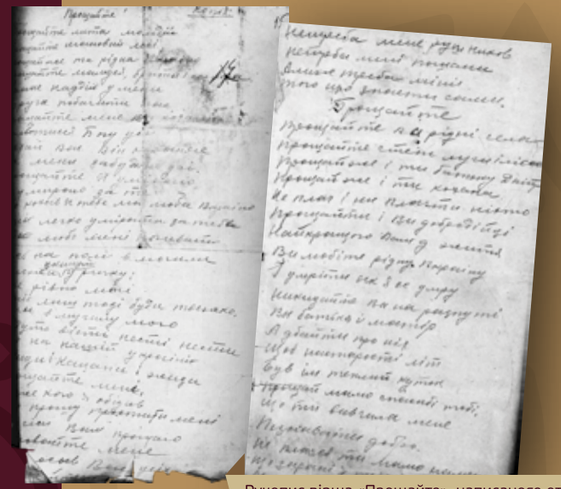

Рукопис вірша «Прощайте», написаного отаманом Мефодієм Голиком-Залізняком у Лук'янівській в'язниці.

2 лютого 1923 року Надзвичайна сесія Київського губернського трибуналу засудила до розстрілу Ларіона Загороднього, Мефодія Голика-Залізняка, Дениса Гупала, Тимофія Компанійця, Василя Ткаченка, Костя Здобудь-Волю, Івана Ляшенка, Григорія Яковенка, Юрія Дроботковського.

Смертників не виводили на прогулянку, двері камери відчиняли лише, щоб подати їжу.

9 лютого о 8.30 14 приречених на страту в'язнів камери № 1 підняли повстання. Заволодівши револьвером охоронця, вони проникли з камери в коридор, захопили рушниці із набоями та іншу зброю. Відчинили інші камери й закликали: «Хто хоче боротися – виходьте!».

Проте вирватись за межі в'язниці повсталим не вдалось. Охорона зуміла підняти тривогу. Тож повсталі забарикадувались і зайняли оборону в тюремному корпусі.

Титульний аркуш чекістської справи на Мефодія Голика-Залізняка.

Мефодій Голик-Залізняк (1897 – 1923) – повстанський отаман Центральної України. Воював у складі Чорноліського полку Пилипа Хмари, очолював «залізничну сотню». Один з керманичів серпневого антибільшовицького повстання 1920 р. у Центральній Україні. Захоплений у полон на «з'їзді отаманів» у Звенигородці. Учасник повстання 1923 р. у Лукьянівській в'язниці.

Майже чотири години точився бій у центрі Києва. Повсталі стріляли, економлячи набої. Згідно рапорту начальника тюрми Ріхтера, повстанці вбили одного червоноармійця та трьох поранили. Але ці дані дослідники вважають заниженими. Чекісти мобілізували війська округи і готувалися до штурму. Під шквальним кулеметним вогнем повстанці спробували підпалити матраци, щоб створити димову завісу. Однак вогонь загасила пожежна машина.

Отамани зберегли для себе по одній кулі. Коли ситуація стала безвихідною, почали прощатися. Вони стали посеред коридору парами, один навпроти іншого. Однією рукою тримали свою рушницю, іншою – направляли цівку рушниці товариша собі в серце. Після слів: «Увага! Живе Україна! Один! Два! Три!» пролунали постріли і шістнадцять тіл впали на підлогу.

Інші повсталі, що не мали рушниць, аби не потрапити в полон, пішли на прорив під прямий кулеметний вогонь.

У ході повстання загинули 38 осіб, серед яких отамани Холодного Яру і Чорного лісу Ларіон Загородній, Мефодій Голик-Залізняк, Юрій Дроботковський, Денис Гупало, Сергій Захаров, козаки-холодноярівці Олексій Добровольський, Корній Черкас, отаман із Київщини Іван Гайовий-Грисюк (Гайовий), командир полку 1-ї Синьої дивізії сс, сотники корпусу січових стрільців Микола Опока, Михайло Турок та інші.

Підписи повстанських отаманів засуджених у лютому 1923 р.

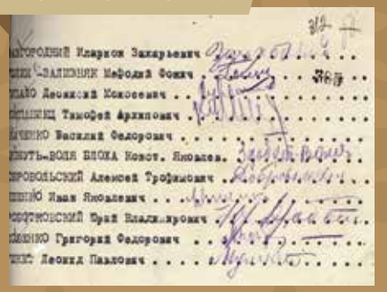

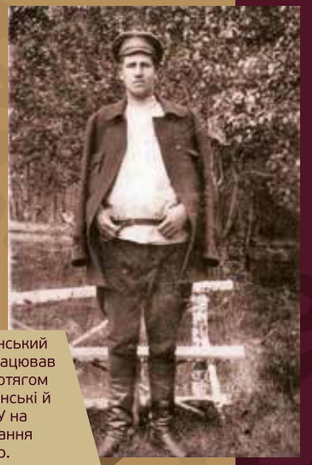

Іван Гайовий-Грисюк (1895 –1923) – повстанський отаман на Київщині та Білоцерківщині. Співпрацював із Козачою радою Правобережної України. Протягом 1921—1922 рр. здійснював нападали на радянські й партійні органи. Заарештований органами ГПУ на початку жовтня 1922 р. Загинув під час повстання отаманів у Лук'янівській в'язниці Києва 1923 р.

Телеграма керівництву чекістських органів УСРР про засудження до страти повстанців, лютий 1923 р.

Наказ фейкової Черноморської Повстанческої Групи про підготовку до повстання за підписами чекістських агентів Гамалія та Завірюхи.

Посвідчення Мефодя Голика-Залізняка, бунчужного 2-го куреня 1 полку залізничників Макаренка.

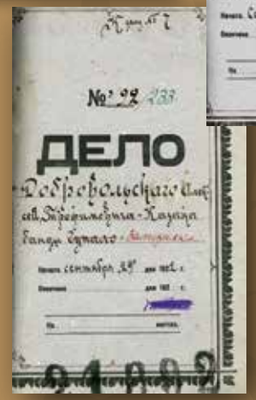

Титульні аркуші кримінальних справ Григорія Яковенка, отамана Здобудь-Волі (Констянтина Блохи), Олексія Добровольського, козака загону Ларіона Загороднього, учасників повстання в Лук'янівській в'язниці.

Копія чекістського рапорту про повстання в Лук'янівській в'язниці, лютий 1923 р.

Денис Гупало (1898 – 1923) – повстанський отаман Чорноліського полку, взятий у полон на «з'їзді отаманів» у Звенигородці. Учасник повстання в Лук'янівській в'язниці.

ВІДНОВЛЕНА ПАМ'ЯТЬ

Холодний Яр живий.
Він знає хто свій, а хто ворог

Юрій Горліс-Горський «Холодний Яр»

Пам'ять про повстанський рух в добу визвольних змагань 1917–1920-х років збереглася, незважаючи на спроби радянської влади трактувати її як «бандитизм».

Вперше спогади про антибільшовицьке повстання були видані учасниками цих подій за кордоном: роман «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського, спогади очевидців Михайла Дорошенка та Івана Лютого-Лютенка, книга «Горить Медвин» Івана Дубинця.

Одним із перших національно-визвольну боротьбу українців у 1920-х роках почало досліджувати Всеукраїнське товариство «Меморіал» імені Василя Стуса під керівництвом Романа Круцика (виставка «Народна війна», 2011 рік).

Іван Дубина (Дубинець) «Горить Медвин». Видання 1952 р., Нью-Йорк.

Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. Видання 1961 р., Нью-Йорк.

Пам'ятник в Соснівці хліборобам, які 1920-го підняли повстання проти більшовиків і загинули від рук червоного ескадрону, (Кіровоградщина), 2012 р.

Могила головного отамана Холодного Яру Василя Чучупака.

Братська могила отамана Чорного Ворона (Миколи Скляра) та його вояків, які полягли під селом Розумівкою (сучасна Кіровоградщина) в бою з більшовицькою кіннотою.

Пам'ятник Костю Пестушку (Степовий-Блакитний), отаману Холодного Яру в Ганнівці (Кіровоградщина), 2018 р.

Відкриття пам'ятного знака на честь героїв-холодноярців, с. Кресельці, 1995 р.

Вшанування пам'яті холодноярських та медвинських героїв відродилося за доби Незалежності. Восени 1995 року на Чигиринщині відбулись перші офіційні вшанування повстанців Холодного Яру та було відкрито пам'ятний знак на хуторі Крісельці. У 1997 році в Києві створено історичний клуб «Холодний Яр», який очолив Роман Коваль. Щорічно відбувається публічне вшанування борців за волю України в урочищі Холодний Яр та Медвині. 20 серпня 2000 року в центрі Медвина було відкрито пам'ятний знак до 80-річчя Медвинського повстання. Відбуваються пам'ятні заходи з вшанування пам'яті, спорудження пам'ятних знаків: «Героям Холодного Яру» (с. Мельники, 2003 рік), хрести на могилі Василя Чучупака, монументи Пилипу Хмарі, Ларіону Загородньому, Чорному Ворону (Миколі Скляру) та його козакам, «На пам'ять про хліборобів Соснівки, Дев'ятки, Скаржинки і Тирнавки».

З літа 2015 року неподалік урочища Холодний Яр у селі Грушківка та Суботів Черкаської області проходить всеукраїнський Фестиваль нескореної Нації «Холодний Яр». Програма фестивалю складається із гутірок за участі науковців, військових, капеланів, письменників, мистецької програми та спортивних заходів, а також виступів відомих гуртів та виконавців. Під час фестивалю збираються кошти на потреби українського війська.

18 жовтня 20016 року Апеляційний суд Київської області реабілітував отаманів Холодного Яру і Чорного Лісу, які боролися проти більшовиків і були засуджені до страти у 1923 році. Відповідно до Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» повстанські та партизанські загони Холодноярської республіки визнані борцями за незалежність України у XX столітті.

Героїчна боротьба холодноярців проти російської окупації знайшла продовження у з'єднанні Української повстанської армії «Холодний Яр», яке входило до військового округу групи УПА-Південь.

Важливим елементом збереження пам'яті про боротьбу холодноярців та відновлення мілітарних традицій Армії УНР стало почесне найменування у 2018 році 93-ї Окремої механізованої бригади Збройних сил України «Холодний Яр». Підрозділи бригади брали участь у найзапекліших боях російсько-української війни, включно з боями під Іловайськом, у Донецькому аеропорту та Пісках, на шахті Бутівка. Указом президента № 232/2018 бригаді було присвоєно почесне найменування «Холодний Яр» та вручено новий бойовий прапор.

Вшанування повстанців Медвинського антибільшовицького повстання на могилі Антіна Митяя, 2013 р.

Фестиваль нескореної Нації «Холодний Яр», 2016 р.

Відкриття пам'ятника героям Холодного Яру в с. Мельники, 2009 р.

Державними нагородами відзначено понад 1000 військовослужбовців бригади. Серед них троє отримали звання Героя України і орден «Золота Зірка». Станом на вересень 2020 року кількість загиблих у боях військовослужбовців бригади становила 295 бійців.

14 квітня 2019 року на Черкащині в урочищі Холодний Яр біля Мотрониного монастиря відкрито пам'ятник на честь загиблих воїнів 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр», які полягли в боротьбі за волю України на Донбасі.

Пам'ятник на честь загиблих воїнів 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр».

Бойове знамено, 93-тя окрема механізована бригада «Холодний Яр».

Братська могила козакам і козачкам с. Мельники, які загинули в бою.

Військові 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр».

Шеврон 93-тої окремої механізованої бригади «Холодний Яр».

ЗМІСТ:

Україна 1917-1921 років: перерване державотворення 3

Перший комуністичний штурм 7

Розгортання повстанського руху в Україні у 1919 – 1921 роках 11

Повстанці та Українська Народна Республіка 15

Холодний Яр – осердя визвольної боротьби 19

Холодноярська Республіка 23

Отамани та повстанці Холодного Яру 27

Військова боротьба Холодного Яру 31

Повсякденне життя повстанців Холодного Яру 35

Медвинська республіка 39

Отамани і повстанці Медвинської Республіки 43

Червоний терор проти повстанців 47

Останній подвиг отаманів 51

Відновлена Пам'ять 55

Київ, 2021